

LEKSYKOGRAFIA SŁOWNIK SPECJALISTYCZNY

UNIVERSITAS

LEKSYKOGRAFIA

SŁOWNIK

SPECJALISTYCZNY

LEKSYKOLOGRAFIA

SŁOWNIK

SPECJALISTYCZNY

REDAKCJA
MONIKA BIELIŃSKA

KRAKÓW

Publikacja dofinansowana ze środków Unii Europejskiej.
Projekt zrealizowany został na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

© Copyright by Monika Bielińska and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2020

ISBN 978-83-242-3670-1
e-ISBN 978-83-242-6518-3
TAiWPN UNIVERSITAS

Recenzja
prof. UAM dr hab. Czesława Schatte

Autorzy haseł
Monika Bielińska
Aleksandra Chrupała
Agnieszka Frączek
Marek Gładysz
Barbara Komenda-Earle
Aleksandra Łyp-Bielecka
Anna Martowicz
Mirosława Podhajecka
Włodzimierz Wysoczyński

Opracowanie redakcyjne
Jolanta Stal

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

www.universitas.com.pl

Spis treści

I. CZĘŚĆ WSTĘPNA	7
1. Wstęp	9
2. Budowa artykułu hasłowego	11
2.1. Hasła samodzielne	11
2.1.1. Budowa hasła	11
2.1.2. Wyraz hasłowy	11
2.1.3. Określenie/określenia synonimiczne	12
2.1.4. Objaśnienie znaczenia i opis uzupełniający ...	12
2.1.5. Odsyłacze	13
2.1.6. Bibliografia	13
2.2. Hasła odsyłaczowe	14
3. Wykazy skrótów	15
3.1. Ogólne skróty stosowane w hasłach	15
3.2. Skróty nazw słowników stosowane w hasłach	15
3.3. Skróty stosowane w wykazach literatury sekundarnej ..	16
4. Leksykografia. Zarys problematyki	17
Bibliografia	25
II. CZĘŚĆ HASŁOWA	29

CZĘŚĆ WSTĘPNA

1. Wstęp

Nie ma dyscypliny ściślej związanej ze słownikami niż leksykografia, a mimo to słowników fachowych z tego zakresu jest zaledwie kilka: *Cishuxue cidian* (1992), *Diccionario de lexicografía práctica* (1995), *Nordisk leksikografisk ordbok* (1997), *Dictionary of Lexicography* (1998, 2001), *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology* (1998, 2010) oraz pięciotomowe opracowanie *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research* (2010–2020)¹.

Leksykografia jest pierwszym takim słownikiem opracowanym z myślą o polskojęzycznym odbiorcy. Uwzględnia różne tradycje leksykograficzne: europejskie (w tym dorobek leksykografii polskiej) oraz – rzadziej – pozaeuropejskie. Jest próbą ogólnego przedstawienia najważniejszych pojęć z zakresu leksykografii. Najwięcej uwagi poświęca leksykografii językowej, choć nie pomija zagadnień związanych z leksykografią encyklopedyczną. Nie jest słownikiem o charakterze wyłącznie terminologicznym. Wiele określeń, tj. wyrazów i połączeń wyrazowych, tworzących siatkę haseł, nie ma statusu terminu. Odnoszą się jednak do pojęć bardzo istotnych dla teorii i praktyki leksykograficznej.

Słownik zawiera hasła przedstawiające budowę słownika, rodzaje i zawartość jego poszczególnych komponentów, typy układu haseł, rodzaje haseł, opisuje również wszystkie elementy artykułu hasłowego, m.in. rodzaje definicji stosowanych w publikacjach słownikowych, rodzaje kwalifikatorów i innych informacji leksykograficznych, np. gramatyczną czy statystyczną. Omawia liczne typy słowników, zarówno słowniki ogólnie znane, np. słownik jednojęzyczny i dwujęzyczny, słownik etymologiczny czy frazeologiczny, jak i rzadsze, np. słownik chronologiczny, dubletów, fonologiczny i wierszowany. Uwzględnia aspekty związane z opracowywaniem słowników, np. koncepcję leksykograficzną, instrukcję redakcyjną, kartotekę słownika i korpus, oraz z ich użyciem, np. funkcję słownika i użytkownika słownika. Oprócz haseł skupiających się na szczegółach warsztatu leksykografa czy opisu leksykograficznego takich jak lokalizacja cytatu czy hapaks legomenon słownik zawiera hasła poświęcone zagadnieniom ogólniejszym – kulturze i dydaktyce słownikowej, ideologizacji słowników, komparatystyce leksykograficznej i typologii słowników. Dokonany na podstawie literatury przedmiotu wybór obejmuje

¹ Cishuxue cidian, Z. Yang, Q. Xu, Shanghai 1992; *Diccionario de lexicografía práctica*, J. Martínez de Sousa, Barcelona 1995; *Nordisk leksikografisk ordbok*, H. Bergenholtz, I. Cantell i in., Oslo 1997; *Dictionary of Lexicography*, R. R. K. Hartmann, G. James, London i in. ²2001/1998; *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, I. Burkhanov, Rzeszów ²2010/1998; *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research*, t. 1–5, H. E. Wiegand, M. Beißwenger, R. H. Gouws, M. Kammerer, A. Storrer, W. Wolski, Berlin i in. 2010–2020.

także pojęcia, które w języku polskim nie mają (jeszcze) utrwalonych nazw. Słownik proponuje zatem własne określenia, które dla odróżnienia od tych rozpowszechnionych zostały oznaczone znakiem + w indeksie górnym, np. **WYRAZ FANTOMOWY**⁺.

Na zawartość słownika w znaczącym stopniu wpłynął interdyscyplinarny charakter leksykografii, a zwłaszcza ściśle związki leksykografii językowej z językoznawstwem. Poza ogólnymi hasłami poświęconymi m.in. językoznawstwu, semantyce, pragmatyce, leksykologii, znaczeniu wyrazu oraz językowi i jego odmianom słownik zawiera krótkie opisy pojęć związanych z różnymi aspektami opisu słownikowego oraz poszczególnymi typami słowników. I tak uzupełnieniem hasel nt. kwalifikatorów chronologicznych, geograficznych, stylistycznych itd. są hasła: *archaizm*, *regionalizm*, *poetyzm*, *wulgaryzm*, *słownictwo nacechowane* i in. Opisy typów słowników odmian językowych poszerzono o hasła: *gwara* i *dialekt*, przedstawienie słownika eponimów i słownika onomastycznego wymagało omówienia terminów: *eponim*, *nazwa własna* i *nazwa pospolita*, a słownika ortograficznego i słownika wymowy – terminów: *ortografia*, *ortofonia*, *alfabet fonetyczny*, *transkrypcja fonetyczna* itd. Hasła tego rodzaju są jedynie hasłami pomocniczymi, które mają ułatwić korzystanie ze słownika. Ich rolą nie jest zastąpienie hasel z leksykonów językoznawczych, perspektywa i szczegółowość opisu są tu wyznaczone przez leksykografię.

Słownik obejmuje 693 hasła, w tym 355 hasel samodzielnych i 338 hasel odsyłaczowych.

Bazę materiałową tworzą publikacje polsko- i obcojęzyczne (głównie w języku niemieckim i angielskim, rzadziej francuskim, włoskim i rosyjskim), tj. artykuły z czasopism i tomów zbiorowych, monografie, podręczniki, kompendia, leksykony, strony internetowe projektów słownikowych, wstępy w słownikach itd. Przy opracowywaniu hasel autorzy korzystali z licznych słowników, zwłaszcza językowych, dawnych i współczesnych, tradycyjnych, czyli książkowych, oraz elektronicznych. Ich dane bibliograficzne, jak i wykazy obejmujące wybór najważniejszej literatury sekundarnej zamieszczone są w dolnej części większości artykułów hasłowych.

Adresatami publikacji są językoznawcy, leksykografowie i naukowcy zajmujący się pokrewnymi obszarami, inne osoby, których aktywność zawodowa związana jest z językiem i szeroko pojętą pracą z tekstem, np. tłumacze i dziennikarze, studenci kierunków filologicznych, nauczyciele języka polskiego i języków obcych w szkołach oraz wykładowcy na uczelniach. Opracowanie słownika dla różnorodnej grupy adresatów nie jest możliwe bez licznych kompromisów – zarówno jeśli chodzi o szczegółowość opisu i terminologię w nim stosowaną, jak i o zakładaną u adresata wiedzę, konieczną do efektywnego korzystania z publikacji. Słownik przygotowany z myślą wyłącznie o jednej grupie, np. badaczach leksykografii, nie spełniłby oczekiwań studentów czy nauczycieli, a skutkiem koncentracji jedynie na potrzebach studenckich byłby słownik w bardzo niskim stopniu służący specjalistom. Ponieważ *Leksykografia* jest pierwszą polskojęzyczną publikacją tego typu, celem było stworzenie – ze świadomością wszelkich konsekwencji – słownika w miarę możliwości uniwersalnego, odpowiadającego w zadowalającym stopniu potrzebom wszystkich wymienionych grup adresatów.

Nad słownikiem pracował zespół kilkuosobowy, czego skutkiem był zróżnicowany charakter hasel. Ich język został ujednolicony pod względem konwencji opisu, z zachowaniem aspektów i priorytetów merytorycznych wprowadzonych przez autorów.

Jakkolwiek pożądanym wynikiem pracy jest słownik niezawierający błędów, to całkowite uniknięcie pomyłek nie jest możliwe. Korekty, uzupełnienia i aktualizacje wpisane są w pracę leksykografa.

2. Budowa artykułu hasłowego

2.1. Hasła samodzielne

2.1.1. Budowa hasła

Hasła samodzielne obejmują następujące komponenty:

WYRAZ HASŁOWY

także: określenie/określenia synonimiczne

objaśnienie znaczenia

opis uzupełniający

[inicjały autora/autorów]

↑ pozycja odsyłaczowa

dane bibliograficzne słowników

wykaz literatury sekundarnej

Stałymi elementami wszystkich haseł są: wyraz hasłowy, objaśnienie znaczenia, opis uzupełniający i inicjały autora/autorów. Pozostałe komponenty są fakultatywne i w niektórych hasłach nie występują.

2.1.2. Wyraz hasłowy

Wszystkie wyrazy hasłowe zapisane są wersalikami i wytłuszczone.

Określenia nierozpowszechnione w polskojęzycznej literaturze przedmiotu oznaczone są znakiem + w indeksie górnym, np. **ADRES**⁺.

Znak + zamieszczany jest przy danym określeniu tylko wtedy, gdy pełni ono funkcję wyrazu hasłowego. Jeśli jest użyte w innym dowolnym miejscu opisu, np. w odsyłaczu, nie jest nim opatrzone.

2.1.3. Określenie/określenia synonimiczne

Określenia, które mogą być stosowane zamiennie z tym, które funkcjonuje jako wyraz hasłowy, zamieszczone są w kolejności alfabetycznej w wierszu pod nim, po „także:”, np.:

KWALIFIKATOR GEOGRAFICZNY

także: kwalifikator terytorialny

MAMOTREKT

także: mammotrekt, mammotrept, mamotrept

Określenia te, głównie synonimy, czasem warianty wyrazu hasłowego, ujęte są w słowniku w odpowiednich alfabetycznie miejscach w hasłach odsyłaczowych.

2.1.4. Objasnienie znaczenia i opis uzupełniający

W pierwszym akapicie każdego hasła znajduje się zwięzłe przedstawienie danego pojęcia. Jeśli określenie funkcjonujące jako wyraz hasłowy ma więcej niż jedno znaczenie istotne dla leksykografii, znaczenie ulegało zmianom w czasie, wyróżnia się szersze i węższe ujęcie itd., opis jest zintegrowany. Niektóre hasła jednak są podzielone na numerowane części objaśniające poszczególne znaczenia, gdyż wymagała tego jednoznaczność przy odsyłaczach (p. 2.1.5).

Stałym elementem haseł jest opis uzupełniający, zwykle znacznie obszerniejszy od objaśnienia znaczenia. Liczne hasła zawierają przykłady ze słowników. Za przykłady służą części haseł, pełne hasła, większe fragmenty stron słownikowych, ilustracje i in. W przypadku cytowania fragmentu hasła zaznaczane są opuszczenia wyłącznie w jego obrębie. Jeśli hasło słownikowe obejmuje tekst przed przytoczonym fragmentem i po nim, dla przejrzystości i łatwiejszego odbioru znak [...] nie jest tam umieszczony. Typografia przykładów może nieco odbiegać od oryginalnej, starano się jednak o zachowanie formy występującej w wykorzystanych słownikach. Przykłady pochodzą ze słowników różnych języków, ale spełniają swą funkcję, nawet jeśli użytkownik danego języka obcego nie zna.

Przy przykładach zamieszczone są tytuły lub początki tytułów słowników wraz z datą wydania. Pełne dane tych publikacji znajdują się na dole hasła pod symbolem . Tytuły najczęściej przytaczanych słowników zostały zastąpione skrótami, rozwiniętymi w wykazie skrótów (p. 3.2). W przypadku cytowania dwu i więcej przykładów z jednego słownika obok siebie źródło podane jest po ostatnim przykładzie z danego słownika.

Numery stron, z których pochodzą przykłady, podawane są jedynie w wyjątkowych wypadkach – jeśli odnalezienie w danym słowniku wykorzystanego fragmentu jest utrudnione.

Ta część hasła zawiera zwykle liczne odsyłacze do innych haseł (p. 2.1.5).

2.1.5. Odsyłacze

Wszystkie odsyłacze oznaczone są symbolem ↑.

Jeśli w objaśnieniu znaczenia i opisie uzupełniającym znajduje się ciąg odsyłaczy, jego uporządkowanie odzwierciedla stopień powiązania z treścią hasła, a symbol ↑ zamieszczony jest na początku każdego odsyłacza.

Większość hasel zawiera pozycję odsyłaczową pod opisem uzupełniającym, która obejmuje dodatkowe odsyłacze związane z tematyką hasła. Symbol ↑ zamieszczony jest tylko na początku ciągu. Odsyłacze ułożone są alfabetycznie, z wyjątkiem odsyłacza do tekstu zewnętrznego *Leksykografia. Zarys problematyki*, który jest zawsze na końcu.

W przypadku odsyłaczy do hasel zawierających po kilka numerowanych znaczeń podany jest numer znaczenia.

Odsyłacze stosowane są także w pozycji bibliograficznej. W niektórych artykułach hasłowych pod symbolem   znajduje się odsyłacz do hasła pokrewnego, zawierającego wykaz literatury sekundarnej wykorzystanej i polecanej także w przypadku danego hasła, np.:

KWALIFIKATOR EKSPRESYWNY

[...]

↑kwalifikator

2.1.6. Bibliografia

Dane bibliograficzne wszystkich słowników wzmiankowanych w haśle, poza słownikami, których tytuły podano w formie skrótów, zamieszczone są w pozycji bibliograficznej oznaczonej symbolem .

Większość hasel zawiera spisy bibliograficzne obejmujące wybór najważniejszej literatury sekundarnej wykorzystanej przy opracowaniu hasła oraz publikacje polecane użytkownikowi, który chciałby pogłębić wiedzę na temat przedstawiony w haśle. Czasem użytkownik odsyłany jest do bibliografii w haśle pokrewnym (p. 2.1.5). Tytuły często przytaczanych publikacji referencyjnych zastąpiono skrótami, których rozwinięcie znajduje się w wykazie skrótów (p. 3.3). Obszar hasła zawierający wykaz literatury sekundarnej oznaczony jest symbolem .

W przypadku słowników i publikacji naukowych, które zostały przedrukowane, zamieszczono dodatkowo daty ukazania się reprintów, np. 1982–1983 [2008], z pominięciem miejsca. Dane słowników wielokrotnie wydawanych zawierają zwykle nazwisko pierwszego redaktora. Jeśli słownik był wydawany przez różne wydawnictwa lub numeracja wydań została zaburzona z innych powodów, w indeksie górnym przy dacie ukazania się słownika brakuje numeru wydania. W opisie bibliograficznym niektórych słowników zamieszczono dodatkowe informacje, np. o późniejszych i łatwiej dostępnych wydaniach lub zmianie tytułu.

Wszystkie adresy internetowe zostały sprawdzone w marcu 2020 roku.

2.2. Hasła odsyłaczowe

Hasła odsyłaczowe składają się z wyrazu hasłowego i odsyłacza lub odsyłaczy. Jako wyrazy hasłowe funkcjonują tu określenia synonimiczne wobec określeń będących wyrazami hasłowymi w hasłach samodzielnych, np.:

PRZESTANKOWANIE

↑interpunkcja

oraz inne określenia, które mogą stanowić dla użytkownika punkt wyjścia konsultacji słownikowej, np.:

PORTAL SŁOWNIKOWY

↑słownik elektroniczny

PAREMIOGRAFIA

↑przysłowie

3. Wykazy skrótów

3.1. Ogólne skróty stosowane w hasłach

afr.	–	afrikaans	hiszp.	–	hiszpański	ros.	–	rosyjski
ang.	–	angielski	krak.	–	krakowski	słowack.	–	słowacki
austr.	–	austriacki	łac.	–	łaciński	stśłow.	–	starosłowiański
baw.	–	bawarski	płnm.	–	północnoniemiecki	śl.	–	śląski
czeski.	–	czeski	podh.	–	podhalański	włkp.	–	wielkopolski
fr.	–	francuski	pol.	–	polski	wł.	–	włoski
gr.	–	grecki	port.	–	portugalski			

Wykaz nie obejmuje skrótów stosowanych w przykładach słownikowych, tj. artykułach hasłowych lub ich fragmentach, zamieszczonych w hasłach.

3.2. Skróty nazw słowników stosowane w hasłach

D10	Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden, red. W. Scholze-Stubenrecht, Mannheim i in. 1999.
Isjp	Inny słownik języka polskiego, red. M. Bańko, Warszawa 2000 (wyd. 2014).
LDaF08	Langenscheidt.Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, red. D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann, Berlin i in. 2008/1993.
NPR	Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française, red. J. Rey-Debove, A. Rey, Paris 1993/1967.
Nssp	Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski, Warszawa 1999.
SjpDor	Słownik języka polskiego, t. 1–11, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
SjpSz	Słownik języka polskiego PWN, t. 1–3, red. M. Szymczak, Warszawa 2004/1978–1981 (CD-ROM).
Spp	Słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. W. Doroszewski, Warszawa 1980.
Usjp	Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.

3.3. Skróty stosowane w wykazach literatury sekundarnej

- Ejo Encyklopedia językoznawstwa ogólnego, red. K. Polański, Wrocław i in. ²1999/1993.
- Ejp Encyklopedia języka polskiego, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław i in. ³1999/1978.
- HSK 5.1 Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie, t. 1, red. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta, Berlin i in. 1989 [=Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1].
- HSK 5.2 Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie, t. 2, red. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta, Berlin i in. 1990 [=Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.2].
- HSK 5.3 Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie, t. 3, red. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta, Berlin i in. 1991 [=Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.3].
- HSK 5.4 Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography, red. R. Gouws, U. Heid, W. Schweickard, H. E. Wiegand, Berlin i in. 2013 [=Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.4].
- MLS Metzler Lexikon Sprache, red. H. Glück, Stuttgart i in. 2000.
- WLWF1 Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research, t. 1, H. E. Wiegand, M. Beißwenger, R. H. Gouws, M. Kammerer, A. Storrer, W. Wolski, Berlin i in. 2010.
- WLWF2 Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research, t. 2, H. E. Wiegand, M. Beißwenger, R. H. Gouws, M. Kammerer, A. Storrer, W. Wolski, Berlin i in. 2017.

[oprac. M. Bielińska]

4. Leksykografia. Zarys problematyki

Poniższy szkic jest ogólnym wprowadzeniem do leksykografii. Próbuje odpowiedzieć na pytania, czym jest leksykografia, jaki jest jej status i co łączy ją z innymi dyscyplinami, a także prezentuje najważniejsze etapy rozwoju leksykografii praktycznej oraz historię i zadania metaleksykografii. Z uwagi na szerokie grono adresatów zrezygnowano z przypisów i odsyłaczy bibliograficznych. Wprowadzenie opiera się częściowo na obszerniejszym opracowaniu z 2019 roku *Status i istota leksykografii. Stanowiska i kontrowersje*². Szczegółowe przedstawienie zagadnień, które tutaj z konieczności zostały potraktowane skrótowo, zainteresowany Czytelnik znajdzie w publikacjach wymienionych w bibliografii. Celem tego wprowadzenia jest uzupełnienie zasadniczej części słownika poprzez przedstawienie swoistej syntezy i jednocześnie szerszego tła dla opisów zamieszczonych w poszczególnych artykułach hasłowych. Szkic powiązany jest licznymi odsyłaczami (poprzedzonymi symbolem ↑) z częścią hasłową, w której z kolei występują odsyłacze prowadzące do tego tekstu.

Porównanie prac naukowych, podręczników do leksykografii, jak i odpowiednich haseł ze słowników ogólnych i specjalistycznych pokazuje znaczne zróżnicowanie stanowisk, jeśli chodzi o definicję terminu 'leksykografia'. W niniejszym słowniku przyjmujemy, że leksykografia obejmuje opracowywanie ↑słowników wszelkiego rodzaju oraz naukę o nich, czyli metaleksykografię. Ponadto tym terminem określamy ogół słowników danego języka, kraju, kontynentu, np. leksykografia polska, leksykografia europejska, danej epoki, np. leksykografia renesansowa, czy typu, np. leksykografia historyczna (↑leksykografia).

Problem określenia natury i statusu leksykografii podejmowany jest w dyskusjach naukowych już od lat 60. XX w. i nadal budzi kontrowersje. W literaturze przedmiotu prezentowane są bardzo zróżnicowane stanowiska. W kwestii, czy leksykografia obejmuje tworzenie słowników (inaczej: słownikarstwo), pracę o charakterze naukowym, czy też obydwa rodzaje aktywności, zdania są podzielone. Leksykografia bywa definiowana wyłącznie jako praktyka, wyłącznie jako teoria oraz jako praktyka i teoria, przy czym rozumienie określeń 'praktyka' i – przede wszystkim – 'teoria' jest niejednolite. Czasami teoria jest redukowana do naukowej podstawy opracowywania słowników, w innych pracach natomiast rozwija się teorię leksykograficzną i pojmuje ją znacznie szerzej. Nierzadkie jest również częściowe bądź całkowite utożsamianie teorii leksykograficznej z teorią językoznawczą. Najwłaściwszym z dzisiejszego punktu widzenia podejściem do proble-

² Bielińska, M. (2019): *Status i istota leksykografii. Stanowiska i kontrowersje*. W: *Polonica XXXIX*, 111–148.

mu praktyki i teorii leksykografii wydaje się pogląd, że leksykografia składa się z komponentu praktycznego, w ramach którego powstają publikacje leksykograficzne, i teoretycznego, przy czym tego ostatniego nie redukuje się do pomocniczej nauki o metodach zestawiania słowników, lecz uwzględnia się cały dorobek współczesnej metaleksykografii. Leksykografia praktyczna tworzy opracowania zaspokajające potrzeby społeczne i jednocześnie dostarcza leksykografii teoretycznej materiału do badań. Leksykografia praktyczna i leksykografia teoretyczna to dwa odmienne rodzaje działalności. Praktyka leksykograficzna nie może być traktowana jako nauka, jako aktywność badawcza. Leksykografowie praktycy, tworząc słowniki, nie pracują naukowo – nie badają obiektu, czyli słownika, nie stawiają hipotez, które następnie weryfikują, nie tworzą teorii, nie formułują wniosków. Dotyczy to pracy nad słownikami wszystkich rodzajów, od słowników popularnych przeznaczonych dla szerokiej grupy adresatów po słowniki naukowe dla specjalistów. Samo zestawianie słowników naukowych będących formą przedstawienia wyników pracy naukowej, np. badań lingwistycznych w pewnym obszarze lub według danej teorii, nie jest bowiem pracą naukową. Pracą naukową jest etap wcześniejszy, a opis leksykograficzny jest wtórny wobec lingwistycznego.

Metaleksykografię natomiast można uznać za dyscyplinę naukową, choć i tutaj obserwuje się rozbieżność stanowisk. W dyskusjach, czy leksykografia to samodzielna dyscyplina naukowa, część językoznawstwa, informatologii i in., często zawęża się perspektywę do leksykografii językowej. Część badaczy uważa, że leksykografia językowa jest gałęzią językoznawstwa bądź językoznawstwa stosowanego i/lub że teoria leksykograficzna bazuje na językoznawstwie bądź jest teorią lingwistyczną. Szczególna rola, jaką w stosunku do leksykografii odgrywa leksykologia, prowadzi czasem do wniosku, że to leksykologia stanowi podstawę leksykografii. W niektórych pracach, głównie starszych, reprezentowane jest stanowisko jeszcze silniej łączące leksykografię z leksykologią – leksykografię uważa się za gałąź leksykologii lub za dział leksykologii stosowanej. Leksykologia jest istotnie bardzo ważna dla opisu leksykograficznego języka, leksykografia korzysta z wyników badań leksykologicznych, ale to nie uzasadnia przypisywania jej funkcji podstawy teoretycznej leksykografii. Przedmiot leksykografii językowej jest o wiele szerszy, a opracowanie słowników wymaga wykorzystania wyników badań innych działów językoznawstwa i nie tylko, np. gramatyki, która jest podstawą wielu opisów leksykograficznych, m.in. w słownikach walencyjnych (słownik składniowy), etymologii (2) (słownik etymologiczny), historii języka i historii literatury (słownik historyczny), dialektologii (słownik gwarowy) i statystyki (słownik frekwencyjny). Do słowników, których podstawy nie tworzy leksykologia, należą liczne inne, np. słowniki wymowy, słowniki ortograficzne, słowniki rymów, słowniki cytatów oraz jedno-, dwu- i wielojęzyczne słowniki fachowe, np. medyczne, techniczne, o charakterze językowym lub językowo-encyklopedycznym. Nawet w odniesieniu do współczesnych jednojęzycznych słowników ogólnych nie można twierdzić, że leksykologia jest ich podstawą. Jest jedną z dziedzin, zajmującą się problemami, które występują także w tej gałęzi leksykografii, ale nie jedyną.

Językoznawstwo dostarcza leksykografii językowej wielu ważnych danych. Leksykografowie praktycy stosują w swej pracy wybrane metody lingwistyczne, a wyniki badań lingwistycznych są wykorzystywane w opisach leksykograficznych, które w zależności od typu i funkcji słownika mogą zawierać informacje o wymowie danej jednostki leksykalnej, o jej wariantach ortograficznych, właściwościach fleksyjnych i składniowych, znaczeniu, potencjale kombinatorycznym, pochodzeniu itd. Leksykografia dwujęzyczna korzysta z wyników badań kontrastywnych. Wielki wpływ na współczesną leksykografię wywiera lingwistyka korpusowa. Jednakże fakt, że w leksykografii wykorzystywane są wyniki i me-

tody językoznawstwa, a w przypadku wielu rodzajów ↑słowników językowych potrzebna jest wiedza językoznawcza, nie czyni z leksykografii (działu) językoznawstwa.

W odniesieniu do praktyki leksykograficznej należy wyraźnie rozdzielić aspekty leksykograficzne i językoznawcze. Opisu leksykograficznego nie można utożsamiać z opisem lingwistycznym, a decyzji leksykograficznych podejmowanych w trakcie opracowywania słownika z decyzjami lingwistycznymi. Przy konstrukcji opisu leksykograficznego brane są pod uwagę czynniki, które w opisie lingwistycznym nie są istotne (i odwrotnie), a na wielu etapach procesu leksykograficznego dominują decyzje o charakterze leksykograficznym, niemające żadnego związku z językoznawstwem. Również leksykografia teoretyczna nie może być utożsamiana z językoznawstwem. Językoznawstwo i leksykografia teoretyczna mają różne obiekty badań – obiektem badań językoznawczych jest język, a obiektem badań leksykograficznych jest słownik. Konsekwencją tych rozróżnień jest stanowisko reprezentowane przez część autorów, że w wypadku leksykografii językowej, tak ściśle związanej z językiem i językoznawstwem, nie należy ani jej komponentu praktycznego postrzegać jako części językoznawstwa (stosowanego), ani leksykografii teoretycznej włączać do językoznawstwa. Za oddzieleniem obu dyscyplin przemawiają argumenty historyczne, leksykograficzny, czyli niezwiązany z lingwistyką, charakter nadrzędnych decyzji podejmowanych w procesie tworzenia słownika oraz odrębne obiekty badań. Leksykografia językowa nie jest częścią językoznawstwa bądź językoznawstwa stosowanego czy leksykologii, a teoria leksykograficzna nie jest tożsama z teorią językoznawczą ani ściślej: leksykologiczną.

Status leksykografii powinien zostać określony w odniesieniu do leksykografii pojętej całościowo, ponieważ przedmiot opisu słownikowego nie ma na niego wpływu. Nie można przypisywać odmiennego statusu poszczególnym gałęziom leksykografii na podstawie tego, co jest w danej gałęzi przedmiotem opisu. Konsekwencją uznania leksykografii językowej za dział językoznawstwa byłoby uznanie leksykografii encyklopedycznej w całej swej różnorodności za dział medycyny, techniki, historii, ekonomii etc. w zależności od przedmiotu opisu.

Metaleksykografia spełnia wszystkie wymogi stawiane dziedzinom aktywności człowieka, które są uważane za odrębną naukę: posiada własny przedmiot badań, jest zakorzeniona w pojęciach, kategoriach, teoriach i hipotezach, obejmuje historię słowników oraz własną, włączając w nią idee „przedteoretyczne”, rozwinęła metodologię badań oraz formułuje wskazówki do działań praktycznych. Do opisu, analizy i przedstawiania wyników badań publikacji leksykograficznych metaleksykografia wykształciła własny język specjalistyczny. Stopień jego rozbudowania jest różny w poszczególnych językach, co jest konsekwencją różnic ilościowych i jakościowych między badaniami metaleksykograficznymi prowadzonymi w poszczególnych krajach.

W obrębie metaleksykografii wyróżnia się cztery działy: systematyczne badanie słowników, historyczne badanie słowników, krytyczne badanie słowników i badanie użycia słowników. Obiektem systematycznego badania słowników są procesy leksykograficzne – metody, etapy, cechy poszczególnych składowych – oraz publikacje leksykograficzne jako produkty tych procesów. Analizowane są struktury słownikowe, m.in. ↑megastruktura, ↑makrostruktura, struktura odsyłaczy (↑mediostruktura), zewnętrzne i wewnętrzne ↑struktury dostępu, struktura tematyczno-rematyczna i ścieżki koherencyjne. Badane są poszczególne teksty słownikowe – artykuły hasłowe, ich budowa i typy, ale i wszelkie teksty zewnętrzne (↑metateksty i ↑parateksty). Ten dział metaleksykografii obejmuje także problematykę związaną z ↑typologią słowników, czyli takie zagadnienia, jak kryteria i metody podziału słowników, typy i podtypy słowników oraz właściwości słowników poszczególnych rodzajów. Historyczne badanie słowników skupia się na różnorodności

aspektach związanych ogólnie z rozwojem leksykografii światowej oraz z powstawaniem i ewoluowaniem poszczególnych tradycji leksykograficznych. Analizowana jest historia słowników różnych typów, warunki, w jakich powstawały, i cele, dla których były sporządzane, badany jest wpływ jednych słowników na inne i na rozwój leksykografii danego języka, zmiany leksykografii w różnych epokach historycznych, wpływ słowników na rozwój kulturalny, społeczny i naukowy, jak i wpływ warunków politycznych, kulturalnych, gospodarczych etc. na rozwój leksykografii. Do zadań krytycznego badania słowników należy stworzenie teorii krytyki leksykograficznej oraz ogólnych zasad naukowej oceny publikacji leksykograficznych. Prace z tego obszaru koncentrują się m.in. na wypracowaniu metod i kryteriów ewaluacji słowników, standardów umożliwiających opracowanie testów słownikowych, na ocenie, najczęściej w formie recenzji naukowej, jednej lub wielu właściwości wybranego słownika, czasem w porównaniu z innymi słownikami, oraz na analizie samych recenzji słownikowych, naukowych i dziennikarskich. Badanie użycia słowników to najmłodszy dział metaleksykografii, który ostatnio dzięki coraz lepszym możliwościom pozyskiwania danych szybko się rozwija. W centrum zainteresowań badaczy znajdują się następujące kwestie: Kto używa słownika, w jakich sytuacjach, z jakiego powodu, w jakim celu, z jakim rezultatem? Czy użytkownik słownika posiada odpowiednie umiejętności? Jakie kompetencje są najważniejsze? Jakie potrzeby mają użytkownicy? Jak przebiegają konsultacje słownikowe różnego rodzaju? Dane pozyskuje się dzięki ankietom, wywiadam, protokołom sporządzanym w trakcie konsultacji słownikowych przez badanych lub przez obserwatorów, testom sprawdzającym kompetencje użytkowników, a w przypadku badania użycia słowników elektronicznych wykorzystuje się także okulografię i logi. Ogólnym celem tego działu metaleksykografii jest rozwinięcie metodologii badań empirycznych, opracowanie typologii użytkowników, konsultacji słownikowych i sytuacji użycia słowników. Wiedza zdobyta dzięki tym badaniom ma się przyczynić do podniesienia jakości, czyli też użyteczności, publikacji leksykograficznych.

Podczas gdy za samodzielną dyscyplinę naukową można uznać tylko metaleksykografię, to za dyscyplinę akademicką należy uznać leksykografię pojmowaną jako leksykografię teoretyczną i praktyczną. Dyscypliny akademickie są do pewnego stopnia tożsame z naukowymi, zawierają jednak dodatkowo elementy kształcenia zawodowego, obejmującego wiedzę i kompetencje również spoza danej dyscypliny naukowej. Praca leksykografa wymaga oprócz wiedzy metaleksykograficznej opanowania warsztatu oraz znajomości specyfiki danego przedsięwzięcia słownikowego. Niezbędna jest też wiedza dziedzinowa, np. językoznawcza w wypadku słownika językowego czy medyczna w wypadku leksykonu medycznego.

W przypadku studiów leksykograficznych, magisterskich, np. European Master in Lexicography (EMLex), lub doktoranckich, prowadzonych na uniwersytetach i zakończonych dyplomem, można mówić o leksykografii jako dyscyplinie akademickiej o oficjalnym statusie. Kursy czy warsztaty organizowane są także poza uniwersytetami, np. Lexicography MasterClass (do 2012) czy Lexicom (od 2001).

Leksykografowie zrzeszają się w licznych stowarzyszeniach – lokalnych (np. Scottish Language Dictionaries, wcześniej: Scottish National Dictionary Association, Taiwan Dictionary and Corpus Research Center), krajowych (np. China Lexicographical Association, Indian Lexicographical Society), regionalnych (np. Nordisk Forening for Leksikografi (NFL)) i międzynarodowych. Wiele z nich organizuje cykliczne konferencje. Poza dużymi kongresami stowarzyszeń o zasięgu kontynentalnym – European Association for Lexicography (EURALEX), African Association for Lexicography (AFRILEX), Dictionary Society of North America (DSNA), Asian Association for Lexicography (ASIALEX) i Australasian Association for Lexicography (AUSTRALEX) – odbywają się

regularnie mniejsze spotkania, np. konferencje eLex (Electronic lexicography in the 21st century), EMLex-Colloquium czy Lexikographisches Kolloquium. Wydawane są tomy pokonferencyjne, np. w serii *Lexicographica Series Maior*, i czasopisma, np. *Lexicographica. An International Annual for Lexicography, Dictionaries* (DSNA), *International Journal of Lexicography* (EURALEX), *Lexicography* (ASIALEX), *Lexikos* (AFRILEX) i *LexicoNordica* (NFL).

Historia leksykografii jest odbiciem historii ludzkości – kultury, postępu techniki, panujących ideologii, potrzeb i zainteresowań człowieka. Leksykografia ewoluuje wraz z rzeczywistością. W ciągu kilku tysięcy lat swego istnienia przeszła drogę od tabliczek glinianych i liści palmowych przez ↑słowniki rękopiśmienne i ↑słowniki drukowane do ↑słowników elektronicznych. Jej rozwój w różnych częściach świata przebiegał bardzo niejednolicie. Widoczne różnice między poszczególnymi tradycjami leksykograficznymi dotyczą czasu powstawania pierwszych, a potem kolejnych opracowań leksykograficznych istotnych dla rozwoju danej leksykografii, ich formy – np. w językach drawidyjskich pierwsze słowniki miały formę wierszowaną (↑słownik wierszowany), a leksykografia arabska rozpoczęła się od zestawień ↑słownictwa ograniczonego do wybranego tematu (↑pole), uporządkowanego według znaczenia, formy wyrazu lub spisane w kolejności przypadkowej – oraz motywacji i celów pracy leksykograficznej. Historia leksykografii poszczególnych obszarów czy języków pokazuje, jak na przestrzeni lat zmieniały się tendencje i dominujące typy słowników.

Leksykografia językowa kształtowała się zawsze pod silnym wpływem sytuacji politycznej i gospodarczej, położenia geograficznego danego kraju, sytuacji w krajach ościennych i prądów umysłowych epoki. Słowniki tworzone z wielu powodów, praktycznych i ideologicznych. Miały ułatwiać międzynarodowe kontakty handlowe i umożliwić poznanie tekstów o wielkiej wartości dla religii, nauki i kultury, np. Biblii oraz tekstów antycznych. Istotnym czynnikiem w rozwoju leksykografii były także dążenia do wzmocnienia tożsamości grupowej czy narodowej, do uchronienia języka traktowanego jako wspólne dobro przed rzeczywistymi bądź rzekomymi zagrożeniami z zewnątrz, pobudki patriotyczne czy wręcz nacjonalistyczne (↑słownik natywizujący). Słowniki były narzędziem do upowszechniania jednolitego, wzorcowego języka (↑norma językowa, ↑słownik normatywny). Wielkie słowniki jednojęzyczne, z bogatym materiałem ilustracyjnym, tzn. cytatai z największych dzieł napisanych w danym języku, były tworzone z myślą o tym, że będą skarbcem języka, będą ukazywać jego piękno i bogactwo (↑słownik dokumentacyjny, ↑przykład). Do rozwoju słownikarstwa przyczyniła się też turystyka, a obecnie postępująca specjalizacja nauki i techniki tworzy zapotrzebowanie na słowniki specjalistyczne (↑słownik fachowy).

Znaczące osiągnięcia miała bardzo wcześnie leksykografia chińska – pierwszy słownik powstał już w XI w. p.n.e., a najważniejszy z dawnych słowników *Shuowen Jiezi* pochodzi z początków II w. – i indyjska – sanskrycki ↑tezaurus *Amarakośa* datowany jest na IV–VII w. Nie wywarły one jednak wpływu na leksykografię europejską. Także dorobek leksykograficzny starożytnych Greków i Rzymian nie odcisnął piętna na losach leksykografii na naszym kontynencie, zresztą niewiele się z niego zachowało, choć późniejsze zainteresowanie dziedzictwem antycznym było jednym z bodźców do tworzenia słowników.

W średniowieczu powstawały dwujęzyczne ↑glosariusze, w których początkowo jednym z języków była łacina. Słowniki obejmujące dwa języki nowożytne rozwijały się od XV w. Pierwszym dwujęzycznym opracowaniem tego rodzaju był słownik *Vocabolista italiano-tedesco* (1477). W tym samym okresie powstały pierwsze ↑słowniki wielojęzyczne. Wynalezienie przemysłowej metody druku w połowie XV w. było przełomem

cywilizacyjnym i fundamentalnie zmieniło również leksykografię. Nowa możliwość wydawania i rozpowszechniania słowników, ale też innych wytworów kultury, wywarła wielki wpływ na społeczeństwo, mimo iż początkowo jedynie uprzywilejowana grupa ludzi miała dostęp do kultury piśmienniczej.

Ważnym etapem w rozwoju leksykografii europejskiej był XVII w., okres powstawania pierwszych jednojęzycznych słowników definicyjnych, np. *Il memoriale della lingua italiana* (1602) Giacoma Pergaminiego, *Tesoro de la lengua castellana o española [...]* (1611) Sebastián de Covarrubiasa czy *Dictionnaire françois [...]* (1680) Césara-Pierre'a Richeleta. Ważnych impulsów dla leksykografii dostarczyły akademie, których celem było pielęgnowanie języka, postrzeganego jako dobro ważne dla tożsamości narodowej i utrwalające tradycję kulturową. Pierwsza powstała Accademia della Crusca (1583), a jej słownik – *Vocabolario degli Accademici della Crusca* ukazał się w roku 1612. Staraniem Académie française, założonej w 1635 roku, wydano *Le Dictionnaire de l'Académie françoise [...]* (1694), słownik o charakterze normatywnym. W XVIII w. założono w Hiszpanii Real Academia Española (1713), która już w latach 1726–1739 opublikowała *Diccionario de la lengua castellana [...]*, słownik znany jako *Diccionario de autoridades*. Ogólnym celem tych słowników było przedstawienie i utrwalenie piękna języka. Słownik hiszpański w przeciwieństwie do słownika Akademii Francuskiej, odrzucającego ↑neologizmy, ↑wyrazy przestarzałe, ↑słownictwo specjalistyczne i in., uwzględniał też słownictwo nieuznawane wtedy za wzorcowe. Zamiast ↑przykładów układanych przez leksykografów, jak to miało miejsce w pracach nad dziełem francuskim, w słowniku zamieszczono cytaty z najlepszych i reprezentatywnych dzieł literatury okresu 1200–1700. Podobnie jak w *Tesoro de la lengua castellana o española [...]* i tu elementem opisu były łacińskie ekwiwalenty.

Kolejnymi dziełami ważnymi dla poszczególnych leksykografii narodowych i dla leksykografii europejskiej były m.in. *A Dictionary of the English Language* (1755) Samuela Johnsona, *Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hoch-deutschen Mundart [...]* (1774–1786) Johanna Christopha Adelunga, *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke [...]* (1801), słownik odzwierciedlający tendencje purystyczne panujące w niemieckiej leksykografii tamtego okresu (↑puryzm, ↑słownik natywizujący) i *Wörterbuch der deutschen Sprache* (1807–1811) Joachima Heinricha Campego oraz słownik Rosyjskiej Akademii Nauk *Slovar Akademii Rossijskoj* (1789–1794). XIX i XX w. przyniosły obszerne opracowania, traktowane jako słowniki narodowe: *Deutsches Wörterbuch* (1854–1971), słownik zapoczątkowany przez Jacoba i Wilhelma Grimmów, *Dizionario della lingua italiana* (1861–1874) Nicola Tommaseo i Bernarda Belliniego, *Dictionnaire de la langue française* (1863) Émile'a Littrégo oraz *The Oxford English Dictionary* (1884–1928), ale także bardzo liczne słowniki innych typów. W porównaniu z XVII–XVIII w. zmieniło się postrzeganie roli leksykografii. Słowniki przestały ograniczać się do opisu słownictwa uznawanego za zalecane i rejestrowały również słownictwo codzienne. Tym samym zaczęły pełniej oddawać naturę języka.

Pierwszym definicyjnym słownikiem języka polskiego był *Słownik języka polskiego* (1807–1814) Samuela Bogumiła Lindego. Po nim wśród znaczących słowników ukazał się tzw. słownik wileński, czyli *Słownik języka polskiego* (1861) Aleksandra Zdanowicza i in., tzw. słownik warszawski, tj. *Słownik języka polskiego* (1900–1927) zredagowany przez Jana Karłowicza, Adama A. Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego oraz *Słownik języka polskiego* (1958–1969) pod red. Witolda Doroszewskiego.

W połowie XX w. nastąpił drugi po wynalezieniu druku bardzo ważny moment, gdy rozwój techniki bezpośrednio wpłynął na leksykografię – w pracy leksykograficz-

nej zaczęto wykorzystywać komputery. Wczesna historia leksykografii komputerowej może być w pewnym sensie postrzegana jako kontynuacja tradycyjnej leksykografii, ale z użyciem komputera, który służył jako narzędzie do gromadzenia i sortowania danych, wypierając pudła z fiszkami papierowymi (↑kartoteka słownika). Rozwój leksykografii komputerowej umożliwił po pewnym czasie tworzenie jedno-, dwu- i wielojęzycznych słowników różnych typów, ale pierwsze kroki, jeśli chodzi o zastosowanie nowych metod, poczyniono przy tworzeniu ↑indeksów, ↑konkordancji i list frekwencyjnych bazujących na twórczości wybranego autora lub nawet na pojedynczym dziele (↑słownik języka autora). Opracowania tego rodzaju dobrze nadawały się do pierwszych eksperymentów z metodami komputerowymi, gdyż pewne problemy występujące przy zestawianiu słowników ogólnych, np. kwestia kompletności i weryfikacji danych, nie występowały tutaj, a materiał leksykalny był łatwy do wyodrębnienia i niezbyt obszerny. Automatyczne przygotowywanie indeksów i konkordancji do tekstów różnego rodzaju zdominowało leksykografię komputerową lat 50. i 60. XX w., ale prace prowadzono także w latach późniejszych. Powstały m.in. konkordancje biblijne, np. do tekstu Wulgaty Stuttgartian y i do Biblii Gockiej; *Index Thomisticus* – rozpoczęty w 1946 roku, a obecnie dostępny online jako część obszernego *Corpus Thomisticum* (www.corpusthomisticum.org); indeks do dzieł Kanta, konkordancje do dzieł Shakespeare’a, Goethego i innych autorów. Poza dziełami pojedynczych autorów przedmiotem zainteresowania leksykografii komputerowej w początkach jej rozwoju były z podobnych powodów teksty dawnych stadiów językowych i ↑języków martwych, np. łaciny, gockiego czy staroangielskiego. Wczesna faza rozwoju leksykografii komputerowej naznaczona była problemami, z których część została rozwiązana dopiero w latach 90. Przy transferze tekstów do postaci, którą może odczytać komputer, leksykografowie mieli do dyspozycji jedynie karty lub taśmy perforowane. Liczba rodzajów znaków była ograniczona i zwykle nie było możliwości różnicowania wielkich i małych liter oraz stosowania znaków diakrytycznych. Badacze tworzyli więc własne systemy kodowania, co powodowało, że wymiana danych między poszczególnymi ośrodkami badawczymi była utrudniona. Z kolejnymi problemami wiązało się przetwarzanie tekstu, jeśli nie był on napisany przy użyciu alfabetu łacińskiego. Ponadto nie istniały jeszcze programy do dezambiguacji, tagowania (↑tag) czy ↑lematyzacji i te czasochłonne prace musiały być wykonywane ręcznie.

Tworzenie tekstów do odczytu maszynowego w latach 50. XX w. było ważnym etapem w rozwoju lingwistyki korpusowej, dziedziny nierozzerwalnie związanej z leksykografią, oraz samej leksykografii. ↑Korpusy tekstów poszczególnych autorów posłużyły za wzór dla wielkich korpusów wykorzystywanych przy tworzeniu słowników ogólnych. Początków lingwistyki korpusowej można upatrywać już w połowie XIX w., jej podstawy teoretyczne utworzono w 1. poł. XX w., ale rozwój techniki i pojawienie się komputerów znacznie poszerzyło możliwości pracy z korpusami jako wielkimi zbiorami danych potrzebnych do badań empirycznych języka. Posługiwanie się metodami komputerowymi w pracy leksykograficznej opartej na korpusach było początkowo ograniczone. Przejście od tradycyjnej pracy leksykograficznej do metod komputerowych było wtedy bardzo drogie. Tylko nieliczne wydawnictwa gromadziły dane tekstowe w celu wykorzystania ich do produkcji słowników. Pierwszym skomputeryzowanym korpusem stworzonym w ramach projektu leksykograficznego był *Brown University Standard Corpus of Present-Day American English*, tzw. *Brown Corpus*, wykorzystany w pracach nad *The American Heritage Dictionary of the English Language* (1969). Prawdziwie nowatorskim słownikiem był dopiero *Collins COBUILD English Language Dictionary* (1987), słownik całkowicie bazujący na obszernym elektronicznym korpusie pisanego i mówionego języka angielskiego. W latach 70. i 80. coraz liczniejsze wydawnictwa i instytuty

badawcze przenosiły zgromadzony materiał leksykalny do formatu baz danych. Najważniejszym celem wykorzystania tych baz była początkowo produkcja kolejnych edycji słowników drukowanych.

Upowszechnienie się Internetu pod koniec XX w. i jednoczesny rozwój produkcji urządzeń pozwalających na korzystanie z niego w dowolnym miejscu spowodowały kolejny przełom. Oblicze leksykografii diametralnie się zmieniło, a zmiany były wyraźnie odczuwalne już nie tylko przez leksykografów, ale i szerokie rzesze użytkowników słowników.

Współczesną leksykografię cechuje ogromna różnorodność. Techniczne możliwości ery elektronicznej wykorzystywane są zarówno w ramach innowacyjnych przedsięwzięć słownikowych, jak i do pielęgnowania tradycji i utrwalania dorobku leksykograficznego epok wcześniejszych. Za pomocą nowoczesnych metod komputerowych kontynuowane są prace leksykograficzne rozpoczęte dziesiątki lat wcześniej. Dzięki dygitalizacji zwiększyła się dostępność starych, rzadkich słowników i to dziedzictwo jest obecnie wykorzystywane w celach badawczych. Zainicjowano ważne przedsięwzięcia, np. w leksykografii polskiej *Wielki słownik języka polskiego* pod red. Piotra Żmigrodzkiego (www.wjssp.pl). Nadal wydawane są słowniki drukowane, a jednocześnie licznie powstają słowniki elektroniczne – internetowe i w mniejszym stopniu słowniki na płytach kompaktowych. Oprócz słowników wysokiej jakości powstają liczne, nie zawsze wartościowe słowniki amatorskie. Dzięki programom umożliwiającym stworzenie słownika online każdy może zamieścić swój słownik w sieci. Fenomenem nieznanym wcześniej na taką skalę jest udział wielu użytkowników w większych przedsięwzięciach leksykograficznych. Leksykografia, którą można nazwać partycypacyjną lub kolaboracyjną (ang. *collaborative lexicography*, *bottom-up lexicography*, niem. *kollaborative Lexikographie*; w polszczyźnie ta nazwa, jak i określenie ‘słownik kolaboracyjny’, nie jest rozpowszechniona, ale może mimo negatywnych skojarzeń przyjąć się podobnie jak np. zapożyczone określenie ‘powieść kolaboracyjna’), obejmuje działania o różnym stopniu otwarcia na wkład użytkowników i różnym stopniu kontroli redakcyjnej. Poza słownikami elektronicznymi przeznaczonymi do bezpośredniego wykorzystania przez człowieka rozwija się gałąź leksykografii związana z tworzeniem słowników dla systemów NLP (ang. *natural language processing*; ↑przetwarzanie języka naturalnego). Słowniki te mają zastosowanie w projektach związanych z rozpoznawaniem mowy, syntezą mowy, sprawdzaniem pisowni, automatycznym indeksowaniem tekstu, generowaniem tekstów języka naturalnego, wyszukiwaniem informacji, ekstrakcją danych, wspomaganą komputerowo nauką języków obcych, tłumaczeniami maszynowymi i in.

Zmienił się warsztat pracy leksykografa. Dostęp do źródeł (↑baza materiałowa), w tym do tekstów, także dawnych, kiedyś trudno dostępnych, a obecnie w formie zdigitalizowanej zamieszczonych w Internecie, do słowników, prac naukowych i do korpusów jest nieporównywalnie prostszy, zmieniły się narzędzia pracy oraz podejście do słownika, jego struktury i funkcji. Proces leksykograficzny jest inaczej organizowany i ma inny przebieg. Zmieniły się też nawyki i oczekiwania użytkowników, korzystających z dostępnych nieodpłatnie słowników internetowych oprócz lub zamiast publikacji w formie książkowej. Określenie ‘słownik’ kojarzone jest obecnie coraz częściej z rozbudowanymi systemami informacyjnymi. Zmiany te mają poważne konsekwencje dla rynku wydawniczego i dla leksykografów.

Teoria jest młodsza od praktyki leksykograficznej. Metaleksykografia jako dyscyplina naukowa, czyli w postaci znanej obecnie, wykształciła się dopiero w XX w., ale jej historia sięga znacznie dalej. Rekonstruując załączki metaleksykografii i jej późniejszy rozwój, należy sięgnąć do źródeł różnego typu. Wiele dawnych słowników, np. już w XVII w.,

zawierało wstępy bardzo cenne pod względem teoretycznym. Wyjątkową wartość naukową mają też niektóre recenzje słowników. Jedną z takich prac jest obejmująca prawie 400 stron recenzja Paola Beniego (1612), zawierająca poza krytyką czterech dzieł leksykograficznych opis reguł, które mają pomóc w stworzeniu idealnego słownika. Kolejne ważne źródło stanowią artykuły hasłowe w starszych encyklopediach, np. obszerne rozprawy metaleksykograficzne w hasłach *dictionnaire* d'Alemberta (1754) z IV tomu *Encyclopédie* oraz *dictionary* z różnych wydań *Encyclopaedia Britannica*, zwłaszcza z wyd. 9 (1877). Pod koniec XIX w. zaczęły pojawiać się w dużych kompendiach z zakresu nauk filologicznych rozdziały poświęcone leksykografii. Samodzielne publikacje o charakterze metaleksykograficznym, np. artykuły w czasopismach i monografie, były rzadkością nawet na początku XX w. Wcześniej ukazywały się nieliczne rozprawy (najstarsze dotyczyły słowników łacińskich), bibliografie czy teksty programowe związane z wielkimi przedsięwzięciami słownikowymi. Wiek XX był czasem dynamicznego rozwoju metaleksykografii. Powstawały prace koncentrujące się początkowo głównie na historii leksykografii, słownikach w dydaktyce języków obcych czy leksykografii dwujęzycznej. Jedną z pierwszych publikacji tematyzujących teorię leksykograficzną jest artykuł Lwa V. Szerby (1940). Do rozwoju teorii przyczyniły się przede wszystkim prace Herberta Ernsta Wieganda. Tzw. ogólna teoria leksykografii (*Allgemeine Theorie der Lexikographie*), której pierwsze zarysy powstały w latach 80. ubiegłego wieku, rozwijana była przez ponad 30 lat, a jej oddziaływanie wykracza daleko poza niemiecki obszar językowy.

Leksykografia zawsze była i nadal jest powiązana z wieloma dyscyplinami, a wysoce interdyscyplinarny charakter ma zarówno leksykografia praktyczna – w słownikach i encyklopediach została opisana większość gałęzi wiedzy i działalności człowieka – jak i teoretyczna. Leksykografia jest zależna od dyscyplin związanych z obszarem, z którego pochodzi przedmiot opisu leksykograficznego, czyli np. od językoznawstwa, biologii czy historii, ale także od innych nauk, z których wyników i metod korzysta, np. informatyki czy socjologii.

Monika Bieleńska

Bibliografia

Słowniki językowe (ogólne)

- A Dictionary of the English Language, S. Johnson, London 1755.
 Collins COBUILD English Language Dictionary, red. J. Sinclair, London i in. 1987.
 Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, t. 1–16, Leipzig 1854–1960, tom z wykazem źródeł 1971 [München 1984, t. 1–33].
 Diccionario de la lengua castellana [...], Madrid 1726–1739.
 Dictionnaire de la langue française, t. 1–4, É. Littré, Paris 1863–1872.
 Dictionnaire françois, contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue françoise [...], C.-P. Richelet, Genève 1680.
 Dizionario della lingua italiana, t. 1–8, N. Tommaseo, B. Bellini, Torino 1861–1874.
 Il memoriale della lingua italiana, G. Pergamini, Venezia 1602.
 Le Dictionnaire de l'Académie françoise dédié au Roy, Paris 1694.
 Slovar Akademii Rossijskoj, t. 1–6, Sankt Petersburg 1789–1794.
 Słownik języka polskiego, t. 1–11, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
 Słownik języka polskiego, t. 1–2, A. Zdanowicz, M. B. Szyszka, J. Filipowicz, W. Tomaszewicz i in., Wilno 1861.

- Słownik języka polskiego, t. 1–6, S. B. Linde, Warszawa 1807–1814, 2. wyd. Lwów 1854–1860 [1951, 1994].
- Słownik języka polskiego, t. 1–8, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
- Tesoro de la lengua castellana o española [...], S. de Covarrubias, Madrid 1611.
- The American Heritage Dictionary of the English Language, red. W. Morris, Boston 1969.
- The Oxford English Dictionary. The New English Dictionary on Historical Principles, t. 1–12, red. J. Murray i in., Oxford 1884–1928.
- Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen, t. 1–5, J. Ch. Adelung, Leipzig 1774–1786.
- Vocabolario degli Accademici della Crusca, Venezia 1612.
- Vocabolista italiano-tedesco, Venezia 1477.
- Wielki słownik języka polskiego, red. P. Żmigrodzki (www.wjisp.pl).
- Wörterbuch der deutschen Sprache, t. 1–5, J. H. Campe, Braunschweig 1807–1811.
- Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke. Ein Ergänzungsband zu Adelung's Wörterbuche, J. H. Campe, Braunschweig 1801.

Pozostała literatura (leksykony, artykuły, monografie)³

- Bańko, M. (2001): Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Warszawa.
- Beni, P. (1612): L'Anticrusca. t. 1–2. Firenze [1982, 1983].
- Bielińska, M. (2019): Status i istota leksykografii. Stanowiska i kontrowersje. W: Polonica XXXIX, 111–148.
- Bielińska, M.; Schierholz, S. J. (red.) (2017): Wörterbuchkritik. Dictionary Criticism. Berlin i in. Bergenholtz, H.; Gouws, R. (2012): What is Lexicography? W: Lexikos 22, 31–42.
- Braasch, A. (2013): Generic dictionaries for multiple uses in NLP. W: HSK 5.4, 1186–1194.
- Burkhanov, I. (1998): Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology. Rzeszów.
- d'Alembert, J. le Rond (1754): Dictionnaire. W: Diderot, D. i in. (red.) (1751–1780): Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et métiers. t. 4. Paris, 958–969.
- Gouws, R. H.; Schweickard, W.; Wiegand, H. E. (2013): Lexicography through the ages: From the early beginnings to the electronic age. W: HSK 5.4, 1–24.
- Grochowski, M. (1982): Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne. Toruń.
- Haensch, G. (1990): Spanische Lexikographie. W: HSK 5.2, 1738–1767.
- Hartmann, R. R. K. (2001): Teaching and Researching Lexicography. Harlow i in.
- Hartmann, R. R. K. (2013): Lexikographic associations. W: HSK 5.4, 580–586.
- Hartmann, R. R. K. (2013): Aids in metalexikographic research. W: HSK 5.4, 596–611.
- Haß, U. (red.) (2012): Große Lexika und Wörterbücher Europas. Berlin i in.
- Hausmann, F. J. (1989): Kleine Weltgeschichte der Metalexikographie. W: Wiegand, H. E. (red.): Wörterbücher in der Diskussion. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium. Tübingen, 75–109.
- Haywood, J. A. (1991): Arabic Lexicography. W: HSK 5.3, 2438–2448.
- Horák, A.; Rambousek, A. (2018): Lexicography and natural language processing. W: Fuertes-Olivera, P. A. (red.): The Routledge Handbook of Lexicography. London i in., 179–196.
- Klosa, A.; Müller-Spitzer, C. (red.) (2016): Internetlexikografie. Ein Kompendium. Berlin i in.
- Krishnamurti, B. (1991): Dravidian Lexicography. W: HSK 5.3, 2521–2533.
- Laskowski, R. (1999): Leksykografia. W: Ejp, 209.
- Lenders, W. (2013): Computational lexicography and corpus linguistics until ca. 1970/1980. W: HSK 5.4, 982–1000.
- Lenders, W. (2013): The early history of computational lexicography: The 1950s and 1960s. W: HSK 5.4, 969–982.
- Lewicki, A. M. (1999): Leksykografia. W: Ejo, 331–334.

³ Skróty tytułów publikacji zostały rozwinięte w wykazie skrótów (p. 3.3).

- Link, E.; Schaefer, B. (1989): *Fachsprache der Lexikographie*. W: HSK 5.1, 312–322.
- Lyons, P. A. (1877): *Dictionary*. W: Baynes, S. T.; Robertson Smith, W. (red.) (1875–1889): *Encyclopaedia Britannica*. t. 7. London, 179–193.
- Martínez de Sousa, J. (1995): *Diccionario de lexicografía práctica*. Barcelona.
- Meier, H. H. (2003): *Lexicography as Applied Linguistics*. W: Hartmann, R. R. K. (red.): *Lexicography. Critical Concepts III*. London i in., 307–318.
- Miodunka, W. (1989): *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Warszawa.
- Müller-Spitzer, C. (red.) (2014): *Using Online Dictionaries*. Berlin i in.
- Piotrowski, T. (2001): *Zrozumieć leksykografię*. Warszawa.
- Schaefer, B. (1981): *Lexikographie als Praxis und Theorie*. Tübingen.
- Schaefer, B. (1987): *Germanistische Lexikographie*. Tübingen.
- Schlaefter, M. (2002): *Lexikologie und Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher*. Berlin.
- Sinclair, J. M. (1984): *Lexicography as an Academic Subject*. W: Hartmann, R. R. K. (red.): *LEXeter'83 Proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9–12 September 1983*. Tübingen, 3–12.
- Szczerba, L. V. (1940) = Ščerba, L. V. (1940): *Opyt obščej teorii leksikografii*. W: *Leksikografičeskij Sbornik III*, 89–117 [Ščerba, L. V. (1982): *Versuch einer allgemeinen Theorie der Lexikographie*. W: Wolski, W. (red.): *Aspekte der sowjetrussischen Lexikographie. Übersetzungen, Abstracts, bibliographische Angaben*. Tübingen, 17–62; Ščerba, L. V. (1995): *Towards a General Theory of Lexicography*. W: *International Journal of Lexicography* 8 (4), 315–350].
- Tarp, S. (2008): *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge. General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography*. Tübingen;
- Tarp, S. (2010): *Reflections on the Academic Status of Lexicography*. W: *Lexikos* 20, 450–465.
- ten Hacken, P. (2009): *What is a Dictionary? A View from Chomskyan Linguistics*. W: *International Journal of Lexicography* 22 (4), 399–421.
- Wiegand, H. E. (1983): *Ansätze zu einer Allgemeinen Theorie der Lexikographie*. W: Schildt, J.; Viehweger, D. (red.): *Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen. Analysen – Probleme – Vorschläge*. Berlin, 92–127.
- Wiegand, H. E. (1983): *Überlegungen zu einer Theorie der lexikographischen Sprachbeschreibung*. W: Hyldgaard-Jensen, K.; Zettersten, A. (red.): *Symposium on Lexicography*. Hildesheim i in., 35–72.
- Wiegand, H. E. (1984): *On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography*. W: Hartmann, R. R. K. (red.): *LEXeter'83 Proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9–12 September 1983*. Tübingen, 13–30.
- Wiegand, H. E. (1985): *Zum Verhältnis von germanistischer Lexikologie und Lexikographie*. W: Stötzel, G. (red.): *Germanistik. Forschungsstand und Perspektiven*. t. 1. Berlin i in., 69–73.
- Wiegand, H. E. (1989): *Der gegenwärtige Status des Lexikographie und ihr Verhältnis zu anderen Disziplinen*. W: HSK 5.1, 246–280.
- Wiegand, H. E. (1998): *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*. t. 1. Berlin i in.
- Wiegand, H. E. (2013): *Lexikographie und Angewandte Linguistik*. W: *Zeitschrift für angewandte Linguistik*, 13–39.
- Wierzbicka, A. (1985): *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor.
- Wolski, W. (1997): *Die Fachsprache der Metalexikographie*. W: Konerding, K.-P.; Lehr, A. (red.): *Linguistische Theorie und lexikographische Praxis. Symposiumsvorträge*. Heidelberg 1996. Tübingen, 219–228.
- Wolski, W. (2005): *Lexikologie und Lexikographie*. W: Cruse, A.; Hundsnurscher, F. i in. (red.): *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen. Lexicology. An International Handbook on the Nature and Structure of Words and Vocabularies*. t. 2. Berlin i in., 1816–1828.
- Żmigrodzki, P. (2008): *Słowo – słownik – rzeczywistość. Z problemów leksykografii i metaleksykografii*. Kraków.

CZĘŚĆ HASŁOWA

A

A FRONTE

↑słownik a fronte

A TERGO

↑słownik a tergo

ADRES⁺

Każdy element ↑hasła (1) podlegający opisowi leksykograficznemu.

Głównymi adresami w słowniku są ↑wyrazy hasłowe, czyli tzw. adresy lematyczne (zob. *agrobiolog*, *ćwiek*, *klekotać*, *psychodiagnostyka*). Jako adresy funkcjonują także inne jednostki języka występujące w hasle, np. ↑frazologizmy zawarte w hasle ogólnego słownika jednojęzycznego i opatrzone ↑definicją leksykograficzną i/lub ↑kwalifikatorem (zob. *mieć ćwieka w głowie*) czy w wypadku słowników dwujęzycznych ekwiwalenty w języku wyjścia (↑języki słownika) opatrzone np. ↑informacją gramatyczną (zob. *Psychodiagnostik*).

agrobiolog *roln.* «specjalista w dziedzinie agrobiologii»

ćwiek *rzem. a)* «gwóźdź z szeroką, płaską lub wypukłą główką» ○ Miedziany ćwiek. Drzwi nabijane ćwiekami. Kurtka ze stalowymi ćwiekami. ◇ *fraz. pot.* Mieć ćwieka w głowie «mieć natrętną myśl, uporczywie powracającą» (*Usjp*)

kle·ko·tać, ·*cze* lub ·*ce*, ·*kocz.* **1** Kiedy bocian **klekocze**, to wydaje charakterystyczny dźwięk, otwierając i zamykając dziób. (*Isjp*)

psychodiagnostyka *f sing* Psychodiagnostik *f*

Wielki słownik polsko-niemiecki (1990)

Struktura adresów jest strukturą hierarchiczną, z uwagi na względny status opisywanych jednostek rozróżnia się adresy nadrzędne i podrzędne. Adresy znajdujące się pod względem hierarchii poniżej poziomu wyrazu hasłowego określa się mianem adresów

infralematycznych. Jako adresy infralematyczne funkcjonują np. frazeologizmy opisane w obrębie hasła.

Biorąc pod uwagę linearne uporządkowanie adresu i odnoszącego się do niego ↑opisu leksykograficznego, można wyróżnić trzy typy adresowania: adresowanie lewostronne, gdy adres znajduje się po lewej stronie względem opisu (agrobiolog ← *roln.* ...), prawostronne (*fraz. pot.* → Mieć ćwieka...) i wewnętrzne (Kiedy bocian → klekocze ← to wydaje...).

[MB]

↑człon definiowany

Wielki słownik polsko-niemiecki. Großwörterbuch Polnisch-Deutsch, t. 1–2, J. Piprek, J. Ippoldt i in., Warszawa 81990/1971–1974.

Engelberg, S.; Lemnitzer, L. (2009): Lexikographie und Wörterbuchbenutzung. Tübingen; Hausmann, F. J.; Werner, R. O. (1991): Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher: eine Übersicht. W: HSK 5.3, 2729–2769; Hausmann, F. J.; Wiegand, H. E. (1989): Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. W: HSK 5.1, 328–360; Wiegand, H. E. (2000): Adressierung in der ein- und zweisprachigen Lexikographie. Eine einführende Übersicht über die Forschungs- und Problemlage. W: Lexikos 10, 32–74; Wiegand, H. E. (2010): Adresse. W: WLWF1, 270–271; Wiegand, H. E. (2010): Adressenvermittelndes Textsegment. W: WLWF1, 276; Wiegand, H. E. (2010): Adressierte Angabe. W: WLWF1, 277; Wiegand, H. E. (2010): Adressierung. W: WLWF1, 278–280.

ADRESAT SŁOWNIKA

Potencjalny, zakładany przez autora i/lub wydawnictwo odbiorca słownika, planowany ↑użytkownik słownika.

Wybór adresata ma decydujący wpływ na koncepcję słownika. Profil potencjalnego odbiorcy (wiek, kwalifikacje, znajomość języka opisywanego w słowniku, sytuacje, w których używa słownika) powinien być określony na samym początku pracy leksykograficznej. Wymóg adresatywności, czyli konieczność kierowania się potrzebami i możliwościami przyszłego użytkownika, obowiązuje na każdym etapie układania słownika: przy określaniu ↑objętości słownika, planowaniu kryteriów ↑selekcji zewnętrznej, tj. wyboru jednostek leksykalnych podlegających opisowi, ustalaniu budowy i zawartości ↑hasel (1), wypracowywaniu ↑metajęzyka. Słownik dla dzieci musi bowiem wykazywać inne właściwości niż słownik dla dorosłych, a obszerny słownik dokumentacyjny, z którego korzystają wykwalifikowani badacze języka i literatury, nie spełniłby oczekiwań użytkownika laika, który uczy się danego języka jako obcego.

Adresatów można podzielić na adresatów głównych, z reguły precyzyjniej określonych, oraz adresatów sekundarnych. Adresaci z pierwszej grupy mają – w zamierzeniu twórców słownika – ze względu na swoje potrzeby, kwalifikacje oraz na zawartość i ↑funkcje słownika często i efektywnie z niego korzystać. Natomiast do adresatów sekundarnych zalicza się zwykle niesprecyzowaną bliżej grupę potencjalnych odbiorców, którzy mogą ze słownika korzystać, lecz których potrzeby nie miały decydującego wpływu na kształt publikacji.

Szeroki krąg adresatów mają ↑słowniki ogólne i niektóre ↑słowniki specjalistyczne, np. ↑słowniki ortograficzne, ↑słowniki synonimów, ↑słowniki wyrazów obcych czy ↑słowniki frazeologiczne. Wiele słowników specjalistycznych, np. ↑słowniki historyczne, ↑słowniki etymologiczne, ↑słowniki odmian językowych, ↑słowniki a tergo czy ↑słowniki frekwencyjne, adresowanych jest jednak do węższej grupy odbiorców, gdyż, po pierwsze,

większość użytkowników języka nie potrzebuje w codziennej komunikacji informacji zawartych w tych słownikach, a po drugie, korzystanie z nich sprawiałoby im trudności z powodu stosowanego metajęzyka, rozbudowanego systemu skrótów i innych form kondensacji tekstu, długości artykułów hasłowych czy ukształtowania ↑struktury dostępu (↑słownik naukowy).

Informacja o adresatach słownika podawana jest z reguły w ↑części wstępnej, a w wypadku ↑słowników popularnych często na okładce, aby zachęcić do ich kupna. Powszechnie stosowaną praktyką jest zbyt szerokie określanie grupy adresatów. Np. niektóre ↑słowniki dwujęzyczne, których zawartość wskazuje na to, że mogą być efektywne używane przez rodzimych użytkowników tylko jednego języka z opisywanej pary, zawierają informację wprowadzającą w błąd potencjalnego nabywcę, że ich adresatami są użytkownicy obu języków.

[MB]

↑słownik aktywny (2), słownik pasywny (2)

Miodunka, W. (1989): Podstawy leksykologii i leksykografii. Warszawa; Wiegand, H. E. (1998): Wörterbuchforschung. Berlin i in.

AKCENT WYRAZOWY

Uwypuklenie wybranej sylaby lub sylab w obrębie ↑wyrazu podczas jego wypowiedzania.

W przypadku dłuższych wyrazów, w których akcentuje się zazwyczaj więcej sylab, wyróżnia się akcent główny, tj. najsilniejszy akcent w wyrazie, postrzegany przez nie-specjalistów jako jedyny, i akcent lub akcenty poboczne, słabsze od akcentu głównego, np. w wyrazie *napoleonka* akcent główny pada na przedostatnią sylabę, a akcent poboczny na pierwszą – [napoleONka].

Ze względu na pozycję akcentu rozróżnia się akcent wyrazowy stały i swobodny. Akcent stały pada zawsze na tę samą sylabę w stosunku do granicy wyrazu, niezależnie od jego formy, np. na sylabę ostatnią (akcent oksytoniczny, charakterystyczny dla języka francuskiego, np. *papier*), na sylabę przedostatnią (akcent paroksytoniczny, charakterystyczny dla języka polskiego, włoskiego i, w mniejszym stopniu, hiszpańskiego, np. *telewizor*, wł. *cappuccino*, hiszp. *deportivo*), na sylabę trzecią od końca (akcent proparoksytoniczny, stosunkowo rzadki w Europie, spotykany np. we współczesnym języku macedońskim; w języku polskim ten sposób akcentowania obserwuje się w starannej wymowie wyrazów typu *romanistyka*, *gimnastyka*; *osiemset*, *dziewięćset*; *napisaliśmy*, *kupiliby* itd.) lub na pierwszą sylabę wyrazu (akcent inicjalny, charakterystyczny dla języka czeskiego, np. *jahoda*). Akcent wyrazowy swobodny, który pada na różne sylaby w wyrazie, może być ruchomy, czyli padać na różne morfemy w różnych formach fleksyjnych jednego wyrazu, np. ros. *зопод*, *зопода*, lub nieruchomy, jeśli pada na tę samą sylabę określonego morfemu we wszystkich formach fleksyjnych danego wyrazu, np. ang. *remember*, *remembered*, *remembering*. Akcent wyrazowy stały spełnia funkcję delimitacyjną (rozgraniczającą), tj. wskazuje granice międzywyrazowe w wypowiedzi, natomiast akcent wyrazowy swobodny pełni funkcję kulminatywną (kulminacyjną) – sygnalizuje liczbę wyrazów w tekście – oraz funkcję dystynktywną (różnicującą), czyli pozwala odróżniać poszczególne kategorie słowotwórcze lub formy fleksyjne.

W słownikach, nawet należących do tego samego typu, akcent zaznaczany jest niejednolicie. W niektórych akcentowana samogłoska lematyzowanego leksemu jest oznaczana kropką/kreską i/lub wytłuszczeniem, np. *gramatyka*, w innych wybrane wyrazy, głównie obce i rodzime o trudniejszej ↑wymowie, lub wszystkie są transkrybowane i ↑użytkow-

nik słownika na bazie tego elementu ↑hasła (1) uzyskuje informację o akcencie. Część słowników w ogóle nie zamieszcza tej informacji. Rozbieżności w traktowaniu akcentu wynikają m.in. z typu słownika (↑typologia słowników), ze specyfiki opisywanego w nim języka oraz z tradycji leksykograficznej, np. ↑słowniki ortograficzne języka niemieckiego zamieszczają ↑transkrypcję fonetyczną lub oznaczają akcent bezpośrednio w ↑wyrazie hasłowym, podczas gdy ich polskie odpowiedniki z reguły całkowicie rezygnują z podania tych informacji.

[AC]

↑informacja o wymowie, słownik wymowy

Gruszczyński, W.; Bralczyk, J. (red.) (2002): Słownik gramatyki języka polskiego. Warszawa; Laskowski, R. (1999): Akcent. W: Ejo, 22; Laskowski, R. (1999): Akcent wyrazowy. W: Ejp, 14–15; Laskowski, R. (1999): Akcent wyrazów złożonych. W: Ejp, 15; Mahandru, V. K. (1975): The Problem of Word Stress in English. W: ELT Journal 29, 96–100; Walker, D. C. (1975): Word Stress in French. W: Language 51 (4), 887–900.

ALFABET

Uporządkowany zbiór liter używanych do zapisywania tekstów danego języka.

Jeden z pierwszych alfabetów, alfabet fenicki, zawierał tylko litery oznaczające spółgłoski. Litery oznaczające samogłoski pojawiły się dopiero w powstałym na bazie pisma fenickiego alfabecie greckim, który z kolei stał się podstawą alfabetu łacińskiego. Większość alfabetów używanych obecnie w językach europejskich wywodzi się właśnie z alfabetu łacińskiego, np. alfabet polski, który powstał poprzez usunięcie kilku liter (*q, v, x*) i dodanie innych ze ↑znakami diakrytycznymi (*q, ć, ę, ł, ń, ó, ś, ź, ż*).

↑Układ alfabetyczny jest głównym ↑układem haseł w publikacjach leksykograficznych. Słowniki o układzie niealfabetycznym są o wiele rzadsze od ↑słowników alfabetycznych.

[AC]

↑słownik a fronte, słownik a tergo, słownik pojęciowy, struktura dostępu

Brixhe, C. (1994): La saga de l'alphabet et la collaboration des cultures. W: Conso, D. i in. (red.): Mélanges François Kerlouégan. Paris, 79–94; Gruszczyński, W.; Bralczyk, J. (red.) (2002): Słownik gramatyki języka polskiego. Warszawa; Martinet, A. (1993): L'alphabet: un concours de circonstances. W: Linguistique 29/1, 17–24; Saloni Z. (1999): Alfabet. W: Ejo, 35–36.

ALFABET FONETYCZNY

System umownych znaków umożliwiających zapis dźwięków dowolnego ↑języka.

W alfabecie fonetycznym każdej głosce danego języka odpowiada dokładnie jeden znak, występujący czasem ze ↑znakiem diakrytycznym, co pozwala na precyzyjne przedstawienie ↑wymowy.

Alfabet zatwierdzony przez Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne (fr. Association Phonétique Internationale, ang. International Phonetic Association), stosowalny do wszystkich języków system symboli fonetycznych, w którym każdemu dźwiękowi mowy różniącemu się od pozostałych odpowiada osobny znak graficzny, a te same dźwięki występujące w różnych językach reprezentowane są przez ten sam znak, nosi

nazwę Międzynarodowego Alfabetu Fonetycznego (fr. Alphabet Phonétique International (API), ang. International Phonetic Alphabet (IPA)). W Polsce do transkrypcji tekstów mówionych stosuje się również sławistyczny alfabet fonetyczny, opracowany specjalnie dla języków słowiańskich. W odróżnieniu od IPA, który dla nieprzygotowanego odbiorcy może być mało czytelny, alfabet ten zawiera znaki zrozumiałe dla większości użytkowników polszczyzny i tylko kilka dodatkowych, z którymi trzeba się odpowiednio zapoznać, np. ‘szansa’ *śsa*, ‘na nodze’ *na noze* itd.

Alfabet fonetyczny znajduje szerokie zastosowanie w ↑leksykografii, szczególnie w specjalistycznych ↑słownikach wymowy, ↑słownikach dwujęzycznych, ↑słownikach gwarowych oraz ↑słownikach wyrazów obcych. W ↑słownikach jednojęzycznych i dwujęzycznych opisujących języki, w których występują różnice między pisownią (↑ortografia) a wymową, ↑transkrypcja fonetyczna stosowana jest regularnie, niemal przy każdym ↑wyrazie hasłowym, np.:

ACHETEUR, EUSE [a(ə)tœR, Øz]

GRENOUILLE [gRœnuj]

GIRAFE [ʒiRaf]

MULTICONDUCTEUR [myltikōdyktœR] (*NPR*)

W polskich ↑słownikach ogólnych i niektórych ↑słownikach normatywnych stosowanie znaków specjalnych jest zazwyczaj ograniczone. W opisie wyrazów obcego pochodzenia i wyrazów o wymowie odbiegającej od pisowni podaje się tylko transkrypcję uproszczoną, opartą na zwykłym alfabecie, wzbogaconą jedynie o kilka znaków, np. *ã, ũ, ü, η*.

doping [wym. dopiŋk, rzad. dopink]

grand prix [grã pri] (*Isjp*)

jury [wym. žūri, nie: žuri, nie: žiri]

kunszt [wym. kunszt, a. küszt] (*Nspp*)

Pierwszym słownikiem, w którym zastosowano transkrypcję API, jest *Dictionnaire phonétique de la langue française* (1897).

[AC]

↑informacja o wymowie, słownik fonologiczny, transliteracja

Dictionnaire phonétique de la langue française, H. Michaeli, P. Passy, Paris 1897.

Gruszczyński, W.; Bralczyk, J. (red.) (2002): *Słownik gramatyki języka polskiego*. Warszawa; Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet (1999). Cambridge; Laskowski, R. (1999): *Międzynarodowy alfabet fonetyczny*. W: *Ejo*, 366–368.

ANALIZA BŁĘDÓW JĘZYKOWYCH

Systematyczne badanie ↑błędów językowych, popełnianych przez uczącego się w procesie opanowywania języka, objaśnianie przyczyn ich powstawania, ich prognozowanie, inwentaryzacja i klasyfikacja.

Analiza błędów językowych dostarcza wielu informacji przydatnych w dydaktyce języków obcych, może być także wykorzystywana w praktyce leksykograficznej, zwłaszcza w ↑słownikach normatywnych i ↑słownikach pedagogicznych.

[MB]

↑błąd interferencyjny, błędna postać wyrazu hasłowego, fałszywi przyjaciele, norma językowa, ortoepia

Bußmann, H. (1990): Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart; Cherubim, D. (red.) (1980): Fehlerlinguistik. Beiträge zum Problem der sprachlichen Abweichung. Tübingen; Henrici, G. (red.) (1993): Fehleranalyse und Fehlerkorrektur. Tübingen; Knobloch, C. (2000): Fehleranalyse. W: MLS, 205; Linden, van der, E. (1999): Un instrument informatisé pour l'analyse des erreurs d'apprenants avancés [*sic!*]. W: Sierra Martínez, F.; Hernández González, C. (red.): Las lenguas de la Europa comunitaria, III. La adquisición, enseñanza de segundas lenguas y/o lenguas extranjerías, las lenguas de minorías, la traducción. Amsterdam, 139–155; Richards, J. C. (red.) (1974): Error Analysis. Perspectives on Second Language Acquisition. London; Svartvik, J. (red.) (1973): Errata. Papers in Error Analysis. Stockholm.

ANALIZA KOMPONENCJALNA ZNACZENIA

↑analiza składnikowa znaczenia

ANALIZA SEMOWA ZNACZENIA

↑analiza składnikowa znaczenia

ANALIZA SKŁADNIKOWA ZNACZENIA

także: analiza komponentyjna znaczenia, analiza semowa znaczenia

Analiza jednostek leksykalnych, polegająca na rozkładaniu struktury ich znaczenia na elementy minimalne zwane semami, stanowiące formalne cechy (składniki) semantyczne w ↑języku, np. *kobieta* [+ człowiek, + dorosłość, + żeńskość].

W opisie jednostek leksykalnych wyróżnia się z jednej strony znaczniki semantyczne będące powtarzającymi się w języku cechami znaczeniowymi, konstruującymi znaczenia jednostek oraz wyróżniki semantyczne, czyli cechy swoiste tylko dla danej jednostki, z drugiej zaś strony ograniczenia selekcyjne utożsamiane z cechami semantycznymi, określającymi możliwość łączenia się jednostki z innymi jednostkami.

Semantyka składnikowa odgrywa ważną rolę we współczesnej ↑leksykologii, jednakże ze względu na otwartość płaszczyzny leksykalnej, dużą różnorodność elementów i dwustronność jednostek leksykalnych ustalenie formalnych cech semantycznych, umożliwiających precyzyjny opis znaczenia ↑leksemów i uchwycenie opozycji semantycznych istniejących między wyrazami, jest bardzo utrudnione. Stopniowemu dążeniu do coraz pełniejszego opisu zasobu słownikowego służą opisy struktury semantycznej jego rozmaitych mikrosystemów.

Ujęcie opisu znaczenia w analizie składnikowej zakładające, że znaczenie jednostki językowej można rozłożyć na zbiór składników, ma zastosowanie w ↑leksykografii przy formułowaniu ↑definicji leksykograficznej. Uwidacznia się w definicjach słownikowych wyliczających cechy semantyczne. Np. znaczenie leksemu *fotel*, które można rozłożyć na semy: [+ mebel, + do siedzenia, + dla jednej osoby, + wygodny, + oparcie z tyłu, +/- zagłówek, + poręcz, +/- podłokietnik, + obicie, +/- wyściełanie], słownik przedstawia w następujący sposób: 'szeroki, wygodny mebel do siedzenia, zwykle wyściełany, z poręczami' (*Usjp*).

↑archileksem, znaczenie wyrazu

Grochowski, M. (1982): Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne. Toruń; Kania, S.; Tokarski, J. (1984): Zarys leksykologii i leksykografii polskiej. Warszawa; Lukszyn, J. (red.) (1998): Tezaurus terminologii translatorycznej. Warszawa; Lyons, J. (1984): Semantyka 1. (tłum. A. Weinsberg). Warszawa; Miodunka, W. (1989): Podstawy leksykologii i leksykografii. Warszawa; Tokarski, R. (1983): Składnikowa analiza znaczenia wyrazu. Przegląd problemów. W: Przegląd Humanistyczny XXVII, 7, 95–110; Wołowska, K. (2010): Czy analiza składnikowa jest metodą przestarzałą? Rozwój badań nad strukturą semantyczną jednostek leksykalnych we współczesnym językoznawstwie francuskim. W: Linguistica Copernicana 1, 141–152; Woliński, M. (2019): Automatyczna analiza składnikowa języka polskiego. Warszawa.

ANTONIM

↑Wyraz o przeciwnym znaczeniu wobec innego wyrazu, należący do tej samej klasy funkcjonalnej, np. *gorący* – *lodowaty*, *szybko* – *wolno*, *słodczy* – *gorycz*.

Ze względu na charakter logiczno-znaczeniowy przeciwstawności antonimami określa się pary leksemów (rzadziej jednostek wielowyrazowych) ze znaczeniem przeciwnym, lecz nie sprzecznym, zasadniczo wyrazy, w których przeciwstawiana jest określona cecha, np. *bliski* – *daleki*, *dobro* – *zło*, *blednąć* – *czerwienieć*. Kryterium przeciwstawności znaczeniowej pozwala wyróżnić antonimy, tworzone przez pary jednostek leksykalnych, wyrażające cechy podlegające gradacji, np. *dobry* – *zły*, *dobry* – *niedobry*, *lepszy* – *gorszy*, *gorący* – *zimny*, *gorętszy* – *zimniejszy*.

Relacje przeciwstawności ujawniają też jednostki zestawiane jako znaczeniowo sprzeczne, np. *ogień* – *woda*, czyli pary jednostek komplementarnych, w których zaprzeczenie znaczenia jednej jednostki jest równoznaczne ze stwierdzeniem znaczenia drugiej, np. *Grażyna nie jest zdrowa* → *Grażyna jest chora*, lub też wyrażające odwrotność ukierunkowania właściwości, czynności czy stanów, np. *zakryć* – *odkryć*, czyli konwersję, np. *świt* – *zmerch*, *biegun południowy* – *biegun północny*, *wejść* – *wyjść*. Antonimia leksykalna nie obejmuje wyrażań komplementarnych i konwersów, tj. par jednostek nazywanych niekiedy antonimami kontradiktoryjnymi oraz antonimami kontrastowymi.

Antonimy reprezentowane są przez przymiotniki, np. *słodki* – *gorzki*, rzeczowniki, np. *góra* – *dół*, czasowniki, np. *radować się* – *smucić się*, przysłowki, np. *blisko* – *daleko*, oraz frazeologizmy, np. *być nie w sosie* – *być w szampańskim humorze*, *usta mu się nie zamykają* – *milczy jak grób*, *komuś idzie jak po maśle* – *komuś idzie jak po grudzie*.

Antonimy są przedmiotem ↑opisu leksykograficznego w ↑słownikach antonimów, ujmowane są także w ↑słownikach synonimów. Mogą być, podobnie jak ↑synonimy, składnikiem objaśnienia znaczenia w ogólnych ↑słownikach jednojęzycznych oraz w ↑słownikach pedagogicznych. Sygnalizowane są wówczas skrótami, np. *ant.*, bądź symbolami, np. ↔:

er·fol·gen; *erfolgte*, *ist erfolgt*; *vi 1. etw. erfolgt (auf etw. (Akk.)/nach etw.)* etw. geschieht als Folge, Konsequenz von etw. ≈ etw. tritt ein ↔ etw. bleibt aus [...] **2. etw. erfolgt (irgendwann/irgendwo)** ADM *geschr*; etw. wird (irgendwann/irgendwo) getan ≈ etw. findet statt ↔ etw. unterbleibt (LDaF08)

[WW]

↑relacje paradygmatyczne

Apresjan, J. D. (1980): Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka. (tłum. Z. Kozłowska, A. Markowski). Wrocław i in.; Bąba, S. (1977): Stałe związki wyrazowe z antonimicznymi komponentami we współczesnej polszczyźnie. W: Studia Polonistyczne 4, 179–190; Fellbaum, C. (1995): Co-Occurrence and Antonymy.

W: International Journal of Lexicography 8 (4), 281–303; Grochowski, M. (1998): Antonimy „na szczęście – niestety”. Próba analizy semantycznej. W: Prace Filologiczne 43, 163–167; Markowski, A. (1986): Antonimy przymiotnikowe we współczesnej polszczyźnie na tle innych typów przeciwstawień leksykalnych. Wrocław i in.; Polański, K. (1999): Antonimy. W: Ejo, 48–49; Walusiak, E. (2007): Antonimia w słowniku ogólnym na przykładzie artykułu hasłowego *lagodny*. W: Kamper-Warejko, J.; Kaproń-Charzyńska, I. (red.) (2007): Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich. Toruń, 241–246.

API

↑alfabet fonetyczny

APPELLATIVUM

↑nazwa pospolita

ARCHAIZM

Jednostka danego ↑języka etnicznego niewspółczesna w stosunku do pozostałych jednostek określonego stanu tego języka.

Ze względu na występowanie archaiczności na różnych płaszczyznach języka wyróżnia się archaizmy fonetyczne, np. *uźrzeć* ‘ujrzeć’, *gańba* ‘hańba’, fleksyjne, np. *wołowie* ‘woły’, *ptacy* ‘ptaki’, słowotwórcze, np. *ogrodny* ‘ogrodowy’, składniowe, por. w tym względzie np. niektóre przyimki, spójniki (*gwoli*, *azali*) i leksykalne, np. *snecha* ‘synowa’, *wiktoria* ‘zwycięstwo’, *gzło* ‘koszula’, w tym frazeologiczne (↑frazologizm), np. *mieć co po plec* ‘mieć rzecz właściwą, dostosowaną do ramienia, barku’, oraz semantyczne (znaczeniowe), czyli ↑wyrazy wieloznaczne, posiadające w swojej strukturze oprócz znaczeń nienacechowanych chronologicznie znaczenie, które w danym przedziale współczesności nie jest aktualne, np. *ćma* ‘ciemność’, *politycznie* ‘grzecznie’. Ze względu na przyczyny archaizacji jednostek leksykalnych wśród archaizmów wyodrębnia się archaizmy rzeczowe (historyzmy), czyli ↑leksemy, które wyszły z użycia w związku z zanikiem oznaczanych przez nie dawnych przedmiotów, zjawisk społeczno-politycznych itd., np. *halabarda*, *łanowe*, *pawęża*.

Zasób archaizmów rejestrują ↑słowniki archaizmów, także zbiory słownictwa określonego pisarza, poety (↑słownik języka autora). W ↑słownikach ogólnych archaizmy opatrzone są ↑kwalifikatorami chronologicznymi.

[WW]

↑neologizm, słownictwo nacechowane, wyraz przestarzały

Dubisz, S. (1996): Rozwój zasobu leksykalnego polszczyzny. W: Dubisz, S. (red.): Nauka o języku dla polonistów. Warszawa, 348–351; Gołąb, Z.; Heinz, A.; Polański, K. (1968): Słownik terminologii językoznawczej. Warszawa; Handke, K. (1997): Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac. Warszawa; Kurkowska, H.; Skorupka, S. (2001/1959): Stylistyka polska. Zarys. Warszawa; Mańczak, W. (1996): Archaizmy peryferyczne. W: Mańczak W. (red.): Problemy językoznawstwa ogólnego. Wrocław i in., 178–182; Markowski, A. (2012): Wykłady z leksykologii. Warszawa; Piela, A. (2016): Pozorna tożsamość: polskie tradycjonalizmy z semantycznym archaizmem. Katowice; Pisarek, W. (1999): Archaizm. W: Ejp, 23; Saloni, Z. (1999): Archaizm. W: Ejo, 54–55; Schüle, E. (1995): Les archaïsmes dans le domaine gallo-roman. W: Nouvelles du Centre d'Etudes Francoprovençales René Willien 32, 79–87.

ARCHEOLOGIA LEKSYKOGRAFICZNA⁺

Badanie związków pomiędzy słownikami pokrewnymi poprzez analizę i porównanie ich formy i zawartości.

W ramach badań porównuje się różne wydania tego samego ↑słownika, różne słowniki oparte na tej samej ↑bazie materiałowej oraz różne serie leksykograficzne publikowane przez to samo wydawnictwo. Wyniki takich analiz mogą wyjaśnić wiele zagadnień językowych i leksykograficznych i odegrać istotną rolę w kształceniu przyszłych leksykografów.

Badania wykazują, że między słownikami istnieją zarówno liczne podobieństwa, jak i znaczne różnice, jeśli chodzi o ↑koncepcję leksykograficzną i jej realizację, tzn. zakres ↑siatki haseł, uporządkowanie ↑mikrostruktury, sposób definiowania ↑wyrazów i wyróżniania znaczeń, selekcji ↑przykładów itp. Pozwalają także na obserwację zmian ↑opisu leksykograficznego poszczególnych jednostek języka:

<i>Webster's...</i> (1909)	<i>Webster's...</i> (1934)	<i>Webster's...</i> (1961)
Boyar "A member of a Russian aristocratic order abolished by Peter the Great. Also, one of a privileged class in Roumania; English writers sometimes call Russian landed proprietors boyars."	boyar "A member of a Russian aristocratic order next to the knazes, or ruling princes, and possessed of many exclusive privileges. It was abolished by Peter the Great. Also, one of a privileged landholding class in Rumunia"; – boyarism, boyardism ⇒ English writers sometimes erroneously use boyar for any Russian landed proprietor.	boyar "1: a member of a Russian aristocratic order that was next in rank to the ruling princes and was possessed of many exclusive privileges until its abolition by Peter the Great; 2: a member of a privileged landholding class in Romania."

W pierwszym wydaniu słownika *Webster's New International Dictionary* (1909) leksmowi *boyar* funkcjonującemu jako ↑wyraz hasłowy przypisuje się jedno znaczenie. Twórcy drugiego wydania zmodyfikowali definicję, zarejestrowali derywaty (*boyarism, boyardism*) oraz zamieścili uwagę dotyczącą użycia. W trzecim wydaniu słownika opisany leksem ma dwa znaczenia, a z ↑hasła (1) usunięto formę derywowaną oraz dodatkową informację.

Ponieważ współcześni leksykografowie częściej pracują nad unowocześnieniem dotychczasowych wydań słowników i dostosowaniem ich do zmieniających się potrzeb ↑użytkowników niż nad całkowicie nowymi projektami, archeologia leksykograficzna oferuje cenne rozwiązania praktyczne w tym zakresie.

[MP]

↑komparatystyka leksykograficzna, rodzina słowników

Webster's New International Dictionary of the English Language, red. W. T. Harris, London 1909.

Webster's New International Dictionary of the English Language. Second Edition, red. W. A. Neilson i in., London 1934.

Webster's Third New International Dictionary of the English Language, red. P. B. Gove, Springfield 1961 [CD-ROM 2000].

Cormier, M. C. (2003): From the Dictionnaire de l'Académie Française, dédié au Roy (1694) to the Royal Dictionary (1699) of Abel Boyer: Tracing Inspiration. W: International Journal of Lexicography 16 (1), 19–41;
Dolezal, F. (1986): How abstract is the English Dictionary? W: Hartmann, R. R. K. (red.): The History of

Lexicography 40. Amsterdam i in., 47–63; Ilson, R. (1986): Lexicographic Archaeology: Comparing Dictionaries of the Same Family. W: Hartmann R. R. K. (red.): The History of Lexicography 40. Amsterdam i in., 127–136; Podhajeczka, M. (2006): Russian borrowings in English. Similarities and Differences in Lexicographic Description. W: McConchie, R. W., Timofeeva, O. i in. (red.): Selected Proceedings of the 2005 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX). Somerville, MA, 123–134 (<http://www.lingref.com/cpp/hel-lex/2005/paper1353.pdf>).

ARCHILEKSEM

↑Leksem zawierający w swej strukturze znaczeniowej sem lub semy, czyli elementarne komponenty znaczenia, wspólne dla wszystkich leksemów wchodzących w skład ↑pola.

Przy założeniu, że ↑znaczenie leksykalne (2) stanowi zbiór semów, treść archileksmu można określić jako treść ogólniejszą i nadrzędną wobec treści pozostałych składników pola. I tak np. *mebel* jest archileksemem pola semantycznego, w którego skład wchodzi: *stół, szafa, biurko, sofa, krzesło, regał, kredens* itd., a *umrzeć* jest archileksemem dla zbioru takich leksemów, jak: *udusić się, zamarznąć, utopić się, wykrwawić się, zdechnąć, odejść*. Nie zawsze zbiór semów wspólnych dla wszystkich leksemów danego pola ma odpowiednik leksykalny należący do tej samej części mowy. W polszczyźnie nie ma np. przymiotnika, który funkcjonowałby jako archileksem pola przymiotników określających temperaturę (*ciepło, chłodno, zimno* i in.).

Archileksem może stanowić jako genus proximum (↑definicja klasyczna) składnik ↑definicji leksykograficznej, np. *część ciała* w:

nos [...] **1 Nos** to **1.1** wystająca część ciała pośrodku twarzy, powyżej ust, służąca do wężania i oddychania. (*Isjp*)

[BKE, WW]

↑analiza składnikowa znaczenia, hiperonim, hiponim, znaczenie wyrazu

Coseriu, E. (1967): Lexikalische Solidaritäten. W: Poetica 1, 293–303; Pottier, B. (1963): Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique. Nancy; Rehbock, H., Schaefer, B. (2000): Archilexem. W: MLS, 58.

ARTYKUŁ HASŁOWY

↑hasło (1)

ATLAS JĘZYKOWY

Zbiór map przedstawiający różnicowanie cech językowych, np. fonetycznych, leksykalnych czy składniowych, na określonym terenie.

Ze względu na sposób prezentacji danych wyróżniamy mapy płaszczyznowe, przedstawiające różnicowanie cech językowych za pomocą różnych kolorów, mapy liniowe, przedstawiające różnicowanie poprzez przebieg linii, mapy punktowe – punkt na mapie odpowiada formie realizacji danego elementu językowego na danym terenie i mapy punktowo-statystyczne, zawierające oprócz oznaczeń punktowych także dane statystyczne dotyczące danej cechy językowej. Szczególnie wyrazistym sposobem prezentowania różnicowania cech językowych są mapy liniowe. Linie wytyczające zasięg cech fone-

tycznych to tzw. izoglosy, zasięg terytorialny danego wyrazu lub wyrażenia wyznaczają tzw. izoleksy. Ten sposób prezentacji danych językowych umożliwia przejrzyste zobrazowanie, w którym miejscu określona cecha przechodzi w inną lub zanika.

Ze względu na przedstawiany obszar językowy atlasy językowe dzieli się na atlasy gwarowe, dialektalne i ligowe. Te ostatnie przedstawiają zróżnicowanie cech języka w lidze językowej, czyli grupie języków, które wykształciły zbiór wspólnych cech gramatycznych dzięki kontaktom posługujących się nimi społeczności.

Pierwszym polskim atlasem językowym był *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* Mieczysława Małeckiego i Kazimierza Nitscha (1934). *Mały atlas gwar polskich* (1950–1970) jest atlasem ogólnopolskim. Do ważniejszych atlasów innych języków należą *Deutscher Sprachatlas* (1926–1956), *Sprachatlas der deutschen Schweiz* (1962–1997), *Atlas linguistique de la France* (1900–1912), *The Linguistic Atlas of England* (1978), *Dialektologičeskij atlas russkogo jazyka* (1986–1996). Wielkim przedsięwzięciem międzynarodowym jest *Atlas Linguarum Europae* (1975–2007).

[AM]

↑dialekt, gwara, słownik gwarowy

Atlas językowy polskiego Podkarpacia, M. Małecki, K. Nitsch, Kraków 1934.

Atlas Linguarum Europae, M. Alinei i in., Roma i in. 1975–2007.

Atlas linguistique de la France, J. Gilliéron, E. Edmont, Paris 1902–1910.

Deutscher Sprachatlas: Auf Grund des von Georg Wenker begründeten Sprachatlas des Deutschen Reichs und mit Einschluß von Luxemburg, der deutschen Sprachteile der Tschechoslowakei, Österreich, der Sprachinsel Gottschee, Liechtenstein, red. G. Wenker i in., Marburg 1926–1956.

Dialektologičeskij atlas russkogo jazyka, R. Awanesov, Moskva 1986–1996.

Mały atlas gwar polskich, K. Nitsch i in., Wrocław i in. 1950–1970.

Sprachatlas der deutschen Schweiz, R. Hotzenköcherle i in., Bern i in. 1962–1997.

The Linguistic Atlas of England, H. Orton, London 1978.

Dorrill, J. T. (1986): Black And White Speech In The Southern United States: Evidence From The Linguistic Atlas Of The Middle And South Atlantic States. Frankfurt a. M. i in.; Haensch, G. (1991): Die mehrsprachigen Wörterbücher und ihre Probleme. W: HSK 5.3, 2909–2937; Knoop, U. (2000): Sprachatlas. W: MLS, 650; Kucała, M. (1999): Atlasy językowe. W: Ejp, 28–29; Lewicki, A. M. (1999): Atlasy językowe. W: Ejo, 66–67; Parsons, D. M.; P. Sims-Williams (red.) (2000): Ptolemy: Towards A Linguistic Atlas Of The Earliest Celtic Place-Names Of Europe. Papers from a workshop sponsored by the British Academy in the Department of Welsh, University of Wales, Aberystwyth 11–12 April 1999. Aberystwyth; Reichan, J.; Woźniak, K. (2004): Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne. Kraków; Ronco, G. (2004): Au delà des dictionnaires: les atlas linguistiques. W: International Journal of Lexicography 17 (4), 441–455.

AUGMENTATIVUM, AUGMENTATYW

↑wyraz zgrubiały

AUTOSEMANTIKUM

↑wyraz autosemantyczny

B

BANK DANYCH

↑ baza danych

BAZA DANYCH

także: bank danych

Uporządkowany zbiór kartotek elektronicznych o określonej strukturze, przetwarzanych przez komputer.

W zależności od struktury można wyodrębnić bazy proste, składające się z tablic danych, które są samodzielnymi dokumentami i nie mogą współpracować z innymi tablicami, oraz bazy relacyjne (złożone), w których wiele tablic danych może współpracować ze sobą. Przykładami prostych baz danych są np. spisy towarów, katalogi biblioteczne lub książki telefoniczne. Relacyjne bazy danych tworzą wielokolumnowe tabele, a sposób powiązania informacji między nimi określa się mianem relacji. Do podstawowych funkcji baz danych należą: projektowanie rekordów (tekstowych, liczbowych, logicznych, binarnych), ich edycja (dopisywanie, usuwanie, aktualizacja), sortowanie, wyszukiwanie i selekcja danych, tworzenie zapytań oraz tworzenie raportów.

Bazy danych wykorzystywane są obecnie szeroko w różnych dyscyplinach i sferach nauki, w tym także w ↑leksykografii. Wiele ↑słowników opracowuje się dziś przy użyciu baz danych, których zaletą jest m.in. możliwość wykorzystania tego samego materiału do tworzenia słowników różnego typu, np. słowników jedno-, dwu- lub wielojęzycznych (↑typologia słowników). Słowniki internetowe (↑słownik elektroniczny) stanowią właściwie interfejs do baz danych zawierających elementy ↑hasła (1). W badaniach metaleksykograficznych ważną rolę odgrywają dostępne poprzez Internet bazy obejmujące materiał leksykalny, np. *Lexicons of Early Modern English (LEME)* (leme.library.utoronto.ca), które wykorzystywane są również do analiz językoznawczych czy socjolingwistycznych.

Do najbardziej znanych leksykalnych baz danych należy *WordNet* (<http://wordnet.princeton.edu/>) – system opisu jednostek leksykalnych, którego struktura ma odzwierciedlać najnowsze teorie z zakresu psycholingwistyki oraz przyswajania języka. *Word-*

Net obejmuje ok. 150 tysięcy ↑leksemów języka angielskiego przyporządkowanych do 115 tysięcy zbiorów synonimicznych (ang. *synsets*). Znaczenie leksemów objaśniają krótkie ↑glosy. W odróżnieniu od zwykłych ↑słowników synonimów *WordNet* nie tylko określa ↑frekwencję elementów synonimicznych, ale umożliwia też ogląd danego wyrazu w hierarchii semantycznej.

dog, domestic dog, *Canis familiaris*
 → canine, canid
 → carnivore
 → placental, placental mammal, eutherian, eutherian mammal
 → mammal
 → vertebrate, craniate
 → chordate
 → animal, animate being, beast, brute, creature, fauna

System leksykalny języka polskiego odzwierciedla *Słowosieć* (<http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet/>).

Rozwój nauki i techniki powoduje bardzo szybki przyrost terminologii, dlatego też do rejestracji terminów tworzone są terminologiczne banki danych (banki terminów), przydatne m.in. leksykografom, terminologom, tłumaczom i dziennikarzom. Do dużych baz należą np. *Interactive Terminology for Europe (IATE)* (<https://iate.europa.eu/home>), która obejmuje ok. 1,5 miliona terminów w 24 językach, oraz *Termium* (<https://www.btb.termiumpius.gc.ca/>), kanadyjska baza zawierająca ponad 3,5 miliona terminów, głównie angielskich i francuskich.

[MP]

↑hiperonim, hiponim, przetwarzanie języka naturalnego

Boguraev, B. K. i in. (1992): Database models for computational lexicography. W: Alvar Ezquerro, M. (red.): EURALEX '90. Proceedings of the 4th International Congress. Barcelona, 59–78; Fellbaum, Ch. D. (red.) (1998): WordNet: An Electronic Lexical Database. Cambridge, MA; Janssen, M. (2004): Multilingual Lexical Databases, Lexical Gaps, and SIMuLLDA. W: International Journal of Lexicography 17 (2), 137–154; L'Homme, M.-C. (2013): Large terminological databases. W: HSK 5.4, 1480–1486; Mayer, F. (2013): Models for the representation of terminological data on the computer: Terminological databases. W: HSK 5.4, 1461–1480; Miller, G. A. i in. (1990): Introduction to WordNet: An On-line Lexical Database. W: International Journal of Lexicography 3 (4), 235–244; Płoski, Z. (1999): Słownik encyklopedyczny. Informatyka. Wrocław.

BAZA MATERIAŁOWA

Materiał wykorzystywany w procesie tworzenia publikacji leksykograficznej, obejmujący wszystkie uwzględnione źródła.

Przy opracowywaniu ↑słowników językowych wykorzystywane są trzy rodzaje źródeł. Do pierwszej grupy, czyli do tzw. źródeł prymarnych, należą teksty bądź ich fragmenty. Z reguły są to teksty pisane, np. literatura piękna czy artykuły prasowe, ale dzięki nagraniom audio i wideo również teksty mówione mogą być uwzględniane w bazie materiałowej słownika. Niektóre typy słowników, np. ↑słowniki gwarowe, opierają się głównie na tekstach mówionych, zbieranych w trakcie badań w terenie i zachowywanych w postaci nagrań. Ważną rolę w dostarczaniu tekstów dla celów leksykograficznych odgrywiają telewizja i Internet, które stanowią m.in. cenne źródło ↑neologizmów oraz neosemantyzmów (↑słownik neologizmów). Część bazy materiałowej, obejmująca źródła prymarne, miała w tradycyjnym warsztacie leksykografa postać ↑kartoteki słownika,

zawierającej fiszki z cytatai i ↑formami podstawowymi ↑wyrazu zilustrowanego cytatem. Obecnie, dzięki rozwojowi techniki komputerowej, leksykograf ma do dyspozycji ↑korpus tekstów danego języka utrwalony w formie cyfrowej, co znacznie ułatwia przeglądanie i sortowanie zdań czy ich części zawierających określony wyraz, pozwala uniknąć żmudnego etapu przepisywania i wyklucza przez to ryzyko popełnienia błędu, istniejące przy przepisywaniu ręcznym (↑wyraz fantomowy). Ekskserpcji danych dokonuje się dzięki zastosowaniu nowoczesnych narzędzi informatycznych (↑konkordancja). Źródła prymarne dostarczają nie tylko samych jednostek leksykalnych do ↑siatki haseł słownika, ale też przekazują informację o ich użyciu (↑frazologizm, ↑kolokacja, ↑kontekst), znaczeniu, nacechowaniu (↑słownictwo nacechowane) itp. Leksykografowie mogą zatem wykorzystać materiał źródłowy np. przy formułowaniu ↑definicji leksykograficznej, doborze ↑kwalifikatorów czy konstruowaniu ↑przykładów. Charakterystycznym typem opracowań, opartych na bogatej bazie materiałowej i obficie cytujących materiał językowy ze źródeł, są ↑słowniki dokumentacyjne. W przypadku ogólnych ↑słowników encyklopedycznych (1, 2) oraz słowników fachowych, zarówno o charakterze językowym, językowo-encyklopedycznym, jak i encyklopedycznym, ważnym źródłem jest literatura specjalistyczna z zakresu opisywanej dyscypliny lub dyscyplin.

Źródłami sekundarnymi są słowniki. Słowniki są przydatne leksykografom z różnych względów, np. rejestrują wyrazy rzadkie (↑słownictwo rzadkie) i zamieszczają zlokalizowane cytaty (↑lokalizacja cytatu). Często przy tworzeniu słowników autorzy opierają się na wydanym wcześniej słowniku (bazowanie pośrednie), nie sięgając do jego kartoteki bądź wykorzystanego korpusu. Na bazie obszernego jednojęzycznego słownika ogólnego mogą powstać słowniki derywowane różnych typów, np. mniejszy ↑słownik ogólny, ↑słownik synonimów, ↑słownik pedagogiczny bądź ↑słownik a tergo (↑typologia słowników). Siatka haseł ↑słownika jednojęzycznego może być przystosowana dla potrzeb ↑słownika dwujęzycznego.

Trzecią grupę źródeł stanowią ↑gramatyki, prace językoznawcze i inne materiały językowe wykorzystywane przy zestawianiu słownika.

Do bazy materiałowej nie należą natomiast prace o charakterze metaleksykograficznym, uwzględniane w trakcie opracowywania ↑koncepcji leksykograficznej danego słownika. Do źródeł nie zalicza się zatem oprócz rozpraw teoretycznych z zakresu metaleksykografii (↑leksykografia) wyników badań empirycznych, np. ankiet czy protokołów, dostarczających leksykografom informacji o użyciu słowników, rzeczywistych kompetencjach i potrzebach ich użytkowników itp. i wpływających tym samym na kształt koncepcji przygotowywanej publikacji.

Wiele słowników, szczególnie ↑słowniki naukowe, zamieszcza w ↑części ramowej dokładny wykaz źródeł. Często jednak, zwłaszcza w wypadku ↑słowników popularnych, leksykografowie nie zamieszczają informacji o słownikach stanowiących źródło ich opracowań. Mimo że kwestię praw autorskich w większości krajów od dawna regulują przepisy, bezprawne wykorzystywanie materiału słownikowego jest w tradycji leksykograficznej zjawiskiem nagminnym, o czym świadczy m.in. powstanie terminu ang. *dictionary criminality* (niem. *Wörterbuchkriminalität*), nierozpowszechnionego na gruncie polskim (↑przestępczość leksykograficzna).

[MB, AC, MP]

↑baza danych, rodzina słowników

Hausmann, J. F. (1989): *Dictionary Criminality*. W: HSK 5.1, 97–101; Schneidmesser, L. von (2006): *Using the Internet as a Resource in Writing and Updating Dictionary Entries*. W: McConchie, R. W. i in. (red.):

Selected Proceedings of the 2005 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX). Somerville, MA, 178–184 (<http://www.lingref.com/cpp/hel-lex/2005/paper1358.pdf>); Simpson, J. (2004): The *OED* and collaborative research into the history of English. W: *Anglia* 122, 185–208; Thompson, D. (1992): Television as a Source of Material for English Dictionaries. W: Tommola, H. i in. (red.): *EURALEX '92 Proceedings*. Tampere, 541–548; Wiegand, H. E. (1998): *Wörterbuchforschung*. Berlin i in.; Żmigrodzki, P. (2003): *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice.

BŁĄD IDEM PER IDEM

↑ błędne koło

BŁĄD IGNOTUM PER IGNOTUM

↑ Błąd leksykograficzny, polegający na objaśnianiu znaczenia ↑ wyrazu za pomocą wyrazów, które mogą być również nieznane ↑ użytkownikowi słownika (łac. *ignotum per ignotum* ‘nieznane przez nieznane’), np.:

nitrolakier [...] *techn.* «lakier nitrocelulozowy» (*SjpSz*)

Jeśli znaczenia poszczególnych wyrazów użytych w ↑ członie definiującym nie są prostsze od znaczenia ↑ członu definiowanego (zob. hasło *nitrolakier*), definicja nie spełnia swej roli, a słownik nie odpowiada potrzebom użytkownika. Staranny dobór słownictwa definicyjnego ma szczególne znaczenie w przypadku jednojęzycznych ↑ słowników pedagogicznych przeznaczonych dla dzieci i dla cudzoziemców ze względu na ograniczony zasób słownictwa tych użytkowników. Ponadto każdy ↑ leksem użyty w definicji powinien być uwzględniony w danym słowniku również jako ↑ wyraz hasłowy.

[MB, AF]

↑ metajęzyk, znaczenie leksykalne (1, 2), znaczenie wyrazu

Grochowski, M. (1982): *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*. Toruń; Żmigrodzki, P. (2003): *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice.

BŁĄD INTERFERENCYJNY

Odchylenie od ↑ normy językowej, czyli reguł danego systemu językowego, powstałe pod wpływem reguł innego (interferencja zewnątrzjęzykowa) lub tego samego języka (interferencja wewnątrzjęzykowa).

Interferencja, zwana także transferem negatywnym, w odróżnieniu od transferu pozytywnego polega na przenoszeniu struktur językowych zwłaszcza z języka ojczystego na język obcy, w wyniku czego powstają formy nieprawidłowe. Błędy interferencyjne mogą wystąpić we wszystkich podsystemach języka, wyróżniamy interferencyjne błędy fonetyczne, ortograficzne, gramatyczne (morfologiczne i składniowe) oraz leksykalne.

Błędy powstałe na skutek interferencji zewnątrzjęzykowej bada i opisuje się w odniesieniu do konkretnych par językowych. Fonetycznym błędem interferencyjnym, często popełnianym przez Polaków uczących się języka niemieckiego, jest np. zbyt krótka artykulacja niemieckich samogłosek długich. Do błędów gramatycznych popełnianych w języku niemieckim pod wpływem systemu języka polskiego należą np. błędy w szyku niemieckich zdań podrzędnych lub w stosowaniu zaimka dzierżawczego *sein*: **Sie kam mit seinem* (zamiast: *ihrem*) *Mann* ('Przyszła ze swoim mężem'). Podobne źródło mają

błędy w użyciu przez rodzimych użytkowników języka polskiego form czasów w innych językach, np. użycie ang. formy czasu simple present zamiast present perfect: **She lives* (zamiast: *has lived*) *in London for three years* lub przypisywanie rodzaju gramatycznego rzeczowników polskich rzeczownikom obcojęzycznym, np. francuskiemu rzeczownikowi *la chaise* ('krzesło') rodzaju nijakiego zamiast żeńskiego. Leksykalne błędy interferencyjne obejmują m.in. błędne użycie obcojęzycznych ↑fałszywych przyjaciół, czyli leksemów formalnie podobnych do rodzimych, różniących się jednak znaczeniem lub zakresem użycia, np. *kryminalista* ('przestępca') i niem. *Kriminalist* ('funkcjonariusz policji kryminalnej', 'specjalista w dziedzinie kryminologii'). Przyczyną błędów leksykalnych może być także zjawisko ↑dywergencji, polegające na tym, że jednemu leksemowi z ↑języka wyjściowego (2, 3) odpowiadają dwa leksemy (lub więcej) w ↑języku docelowym (2, 3), np. wyrazowi *palec* odpowiadają ang. *finger* i *toe*, a wyrazowi *skóra* odpowiadają niem. *Haut*, *Leder*, *Fell* i in.

Błędy popełniane pod wpływem interferencji wewnątrzjęzykowej to głównie błędy fleksyjne, powstałe przez zastosowanie reguł odmiany jednego wyrazu przy odmianie innego, charakterystyczne dla dzieci uczących się języka ojczystego. Błędy leksykalne dotyczą mylnego przypisania znaczenia leksemowi wykazującemu formalne podobieństwo z innym leksemem, np. *bynajmniej* i *przynajmniej*, *iluzja* i *aluzja* (↑paronim).

[AF, BKE]

↑błąd językowy, dywergencja, ekwiwalencja, słownik fałszywych przyjaciół, słownik paronimów

Czochralski, J. (1971): Zur sprachlichen Interferenz. W: *Linguistics* 3, 5–25; Czochralski, J. (1990): Gramatyka niemiecka dla Polaków. Warszawa; Gippert, J.; Giese, H. W.; Kleppin, K. (2000): Interferenz. W: *MLS*, 310; Helbig, G. (1973): Zu einigen Problemen der konfrontativen Grammatik und der Interferenz in ihrer Bedeutung für den Fremdsprachenunterricht. W: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin* 3, 171–176; Polański, K. (1999): Transfer. W: *Ejo*, 606; Lott, D. (1983): Analysing and Counteracting Interference Errors. W: *ELT Journal* 37, 256–261; Merio, K. (1978): The Psycholinguistic Analysis and Measurement of Interference Errors. W: *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 16 (1), 27–44.

BŁĄD JĘZYKOWY

Odstępstwo od obowiązującej ↑normy językowej, od reguł przewidzianych przez system danego ↑języka, spowodowane niedostateczną ↑kompetencją językową użytkownika języka bądź czynnikami, które negatywnie wpływają na poprawność w posługiwaniu się językiem, np. brakiem koncentracji czy zdenerwowaniem.

Ze względu na obszar, w którym norma językowa została naruszona, rozróżnia się kilka typów błędów. Do błędów fonetycznych należą błędy w artykulacji, np. **lypa* (zamiast: *lipa*), błędy w akcentowaniu wyrazów, np. **czteryysta* (zamiast: *czterysta*) oraz błędy w intonacji zdaniowej. Błędy gramatyczne obejmują błędy słowotwórcze, np. **zawitywać* (zamiast: *zawitać*), fleksyjne, np. **poszłem* (zamiast: *poszedłem*), **ten pomarańcz* (jako nazwa owocu; zamiast: *ta pomarańcza*) oraz składniowe, np. *dzieci *szli* (zamiast: *szły*). Błędy leksykalne polegają na użyciu wyrazów niezgodnie z ich znaczeniem, np. *Jaś chciał *pozostać* (zamiast: *zostać*) *strażakiem*, a błędy frazeologiczne – na naruszeniu zleksykalizowanego związku wyrazowego, np. *przywiązywać do czegoś dużą *uwagę* (zamiast: *wagę*), **chuchać* (zamiast: *dmuchać*) *na zimne*. Błędy stylistyczne powstają wskutek użycia środków językowych niedostosowanych do charakteru i funkcji danej wypowiedzi. Do błędów językowych zalicza się też błędy ortograficzne (↑ortografia) i interpunkcyjne (↑interpunkcja).

Rozstrzygnięcie, czy dany element tekstu jest prawidłowy czy błędny, ułatwiają ↑słowniki normatywne, ↑informacje normatywne zawarte w słownikach innych typów, a także rozmaite poradniki językowe.

[AF]

↑analiza błędów językowych, błąd interferencyjny, ortoepia, ortofonia, poprawność językowa

Pisarek, W. (1999): Błąd językowy. W: Ejp, 37; Porayski-Pomsta, J. (1999): Kultura języka. W: Dubisz, S. (red.): Nauka o języku dla polonistów. Warszawa, 67–112; Saloni, Z. (1999): Błąd językowy. W: Ejo, 77; Wilczyńska, W. (1996): Les fautes linguistiques: écarts ou signes d'évolution? W: Studia Romanica Posnaniensia 21, 123–126.

BŁĄD LEKSYKOGRAFICZNY

Błąd występujący w publikacji leksykograficznej, będący wynikiem niewłaściwego opisu lingwistycznego, np. gramatycznego czy semantycznego, jednostek funkcjonujących jako ↑wyrazy hasłowe, niedoskonałości przyjętej ↑koncepcji leksykograficznej, braku konsekwencji w stosowaniu założeń teoretycznych bądź powstały na skutek wszelkiego rodzaju omyłek leksykografów przy opracowywaniu poszczególnych ↑haseł (1).

↑Słowniki jednojęzyczne zawierają błędy w ↑definicjach leksykograficznych, opis jednostki leksykalnej nie zawsze odpowiada jej potocznemu rozumieniu, np.:

te·le·no·we·la [...] **Telenowela** to krótki film o wyraźnie zarysowanej akcji i niewielu bohaterach – nowela filmowa. (*Isjp*)

Do błędów leksykograficznych należy także stosowanie definicji zbyt wąskich, nieodnoszących się do wszystkich elementów nazywanych przez ↑człon definiowany, lub zbyt szerokich, w których zakres znaczeniowy ↑członu definiującego obejmuje zbyt wiele elementów rzeczywistości pozajęzykowej, np. definicja znaczenia wyrazu *krzesło*: «mebel służący do siedzenia, mający z tyłu oparcie» (*SjpSz*) obejmuje również inne desygnaty, np. ławkę lub fotel. Do błędów występujących w obrębie definicji należy też podawanie nieistniejących znaczeń, np. *Praktyczny słownik* [...] (1994–2005) zawiera hasło *akwitański*, nie wiąże jednak znaczenia tego wyrazu z francuską krainą Akwitania, lecz odnosi je do nieistniejącego miasta: 'dotyczący francuskiego miasta Akwitan i jego okolic'. W definicjach występują ponadto takie błędy, jak ↑błąd ignotum per ignotum czy ↑błędne koło. Od błędów nie są wolne nawet ↑słowniki ortograficzne czy ↑słowniki normatywne, np. *Nspp* zamieszcza leksemy *tychowianin* i *tychowianka* jako nazwy mieszkańców miasta Tychy zamiast *tyszanin* i *tyszanka*, zgodnie z utrwalonym zwyczajem językowym. W ↑słownikach dwujęzycznych występują ponadto ↑błędy interferencyjne. Do błędów warsztatowych zalicza się zamieszczanie w słowniku ślepych ↑odsyłaczy i ↑wyrazów fantomowych. Za niezgodne z zasadami sztuki leksykograficznej można uznać stosowaną często ze względów komercyjnych praktykę nieuzasadnionego powiększania liczby haseł, np. poprzez uwzględnianie zbyt wielu derywatów czy złożów (↑wyraz potencjalny). W słownikach występują również błędy techniczne, np. literówki czy inne usterki w druku, lecz nie są to błędy typowe jedynie dla publikacji leksykograficznych.

[AF]

↑ekwiwalencja, fałszywi przyjaciele

Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, t. 1–50, red. H. Zgólkowa, Poznań 1994–2005.

Frączek, A. (1999): Wörterbuch als Fehlerquelle? Überlegungen anhand von Langenscheidts Taschenwörterbuch Polnisch-Deutsch, Deutsch-Polnisch. W: *Studia Niemcoznawcze* 18, 363–376; Lipeczuk, R. (1997): Einige kritische Bemerkungen zur deutsch-polnischen Lexikographie. W: Dębski, A. (red.): *Plus ratio quam vis. Festschrift für Aleksander Szulc zum 70. Geburtstag*. Kraków, 111–118; Saloni, Z. (1996): O praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny. W: *Poradnik Językowy*, z. 7, 9–10; Wiktorowicz, J. (1996): Einige kritische Bemerkungen zur deutsch-polnischen Lexikographie. W: *Kwartalnik Neofilologiczny* XLIII, 1/96, 3–9; Wiktorowicz, J. (1997): Langenscheidts polnisch-deutsches Wörterbuch und seine Funktion. W: *Studia Germanica Posnaniensia* XXIII, 231–237; Żmigrodzki, P. (2003): O kilku błędach w słownikach języka polskiego. W: Kleszczowa, K.; Sobczykowa, J. (red.): *Śląskie studia lingwistyczne*. Katowice, 98–104.

BŁĘDNA POSTAĆ WYRAZU HASŁOWEGO

także: mylona postać wyrazu hasłowego

Błędna postać ↑formy hasłowej, funkcjonująca jako ↑wyraz hasłowy lub zamieszczona obok formy prawidłowej w ramach ↑informacji normatywnej.

Ta postać wyrazu hasłowego może być formą niepoprawną, np.:

celofan (nie: celafon, nie: cylofan, nie: cefalon)

wymię (nie: wymiono)

wymyślić (nie: wymyśleć) (*Nspp*)

lub zgodną z obowiązującą ↑normą językową, lecz nieużywaną w znaczeniu podanym w opisie. W takim przypadku w ↑hasło (l) znajduje się zazwyczaj ↑odsyłacz, kierujący użytkownika do hasła opisującego formę podaną w nawiasie, np.:

namyślić się (nie: namysleć się) [...] „podjąć decyzję, która wymagała zastanowienia się, długiego rozważania” [...] *Por.* namysleć się.

namysleć się [...] „długo myśleć o czymś, spędzić dużo czasu na rozważaniu czegoś w myślach” [...] *Por.* namyślić się. (*Nspp*)

Najczęściej spotykana niepoprawna postać wyrazu hasłowego ujmowana jest czasem w ↑siatce haseł, by umożliwić ↑użytkownikowi słownika odnalezienie szukanej jednostki w tym miejscu, w którym się jej spodziewa. Ten typ haseł nie występuje zazwyczaj w ↑słownikach ogólnych, które zgodnie z tendencją normatywną uwzględniają tylko poprawne postaci wyrazów hasłowych, jest natomiast charakterystyczny dla niektórych typów ↑słowników normatywnych.

orginalny • *Niepoprawnie, poprawnie:* oryginalny.

tym niemniej • *Niepoprawnie, poprawnie:* niemniej a. niemniej jednak. *Np.*: Niemniej (*nie:* tym niemniej) musisz przyznać, że postęp jest widoczny. Przyznał się wprawdzie do winy, niemniej jednak (*nie:* tym niemniej) nie powiedział, gdzie ukrył łup. (*Nspp*)

W niektórych ↑słownikach ortograficznych, np. *Elliot's foe-nè-tic Spelling Dictionary* (1975), *Dictionnaire phonétique d'orthographe* (1978) czy *Dictionnaire phonologique et orthographique du français fondamental* (1979), rolę błędnej postaci wyrazu hasłowego spełnia forma odpowiadająca wymowie leksemu. Dotyczy to zwłaszcza języków, w których pisownia i wymowa znacznie się od siebie różnią. Autorzy takich słowników wychodzą z założenia, że użytkownik, nieznający poprawnej formy zapisu szukanego wyrazu, nie znajdzie jej w słowniku. Zamieszczając w funkcji wyrazu hasłowego formę odzwierciedlającą sposób wymawiania danego leksemu, ułatwiają użytkownikowi znalezienie formy poprawnej ortograficznie.

[MB, AC]

↑ortoeopia, poprawność językowa, słownik fonologiczny